

सामान्य अध्ययन पेपर (१) : इतिहास व भूगोल

विभाग पहिला : इतिहास

घटना, व्यक्ती, स्थळ, काळ हे इतिहासाचे आधार मानले जातात, पण इतिहास म्हणजे केवळ घडलेल्या घटनांचे वर्णन नव्हे, तर त्या घटनांची पार्श्वभूमी, संबंधित प्रक्रिया व त्या घटनांचे तत्कालीन व दीर्घकालीन परिणाम या बाबींचा त्यात परामर्श घेतलेला असतो, हे ध्यानात घेऊन राज्यसेवा मुख्य परीक्षेतील सुमारे २६० वर्षांचा इतिहास (१७५७ ते २०१०) अभ्यासताना, ढोबळमानाने घटनाक्रम लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे.

आत्तापर्यंतच्या मुख्य परीक्षेतील प्रश्नांचे स्वरूप पाहता जास्तीत जास्त वस्तुनिष्ठ सामग्रीसहित प्रत्येक घटकांची वर्गीकरणात्मक सूक्ष्म माहितीसुद्धा संकलीत केली पाहिजे हे लक्षात येते. या विषयाचा आवाका जरी प्रचंड असला तरीही काही ठरावीक संदर्भग्रंथांचे सतत वाचन केल्यास इतिहास घटकामध्ये ७०-८० टक्के गुण मिळविणे अवघड नाही.

- * एमपीएससीने अभ्यासक्रमाच्या सुरुवातीस नमूद केलेल्या खालील शिफारशी महत्त्वाच्या आहेत -
- १) पेपरमधील प्रश्नांचे स्वरूप आणि दर्जा हा, एखाद्या पदवीधर उमेदवाराला त्याने संबंधित विषयाचा विशेष अभ्यास केला नसतानाही उत्तर देता येऊ शकेल, अशा प्रकारचा असेल. प्रश्नांचा मुख्य उद्देश म्हणजे विविध विषयासंबंधी एखाद्या उमेदवाराची असलेली जागरूकता तपासणे.
  - २) उमेदवारांना संबंधित विषयातील घटक आणि उपघटकाबाबत अलीकडच्या घडामोडी तसेच प्रगतीविषयी ज्ञान असणे आवश्यक आहे.

या सूचना अभ्यासक्रमाची व्याप्ती लक्षात घेऊनच प्रत्येक घटकातील अभ्यासाचे धोरण आखावे. प्रत्येक विषयाला द्यावा लागणारा वेळ निर्धारित करावा. पुस्तकांचा नियमित वापर करून अभ्यासक्रमातील मूलभूत संकल्पना, उपयोजित बाबी, विविध समस्यांवर मात करण्यासाठी केलेल्या उपाययोजना व अभ्यासक्रमातील घटकासंबंधी, भोवताली घडणाऱ्या चालू घडामोडी, अशी अभ्यासाची दिशा असावी.

इतिहासाच्या अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये

राज्यसेवा मुख्य परीक्षेच्या सामान्य अध्ययन पेपर क्रमांक - १ मध्ये ६० गुणांसाठी असलेल्या इतिहास विभागात पुढील १३ प्रकरणे असून त्यातील बरेच घटक व उपघटक पुनरावृत्त झालेले आहेत -

- १) ब्रिटिश सत्तेची भारतात स्थापना (१६००-१७५७)
- २) ब्रिटिशांच्या धोरणांचा भारतीय समाजावरील परिणाम (१७५७-१८५७)
- ३) प्रबोधन काळ (१७०५-१९४७)
- ४) वसाहत शासनकालीन भारतीय अर्थव्यवस्था (१७५७-१९४७)
- ५) भारतीय राष्ट्रवादाचा उदय आणि विकास (१८३६-१९४७)
- ६) ब्रिटिश शासनविरोधी झालेले प्रसिद्ध उठाव (१७८२-१९४७)
- ७) गांधी युगातील राष्ट्रीय चळवळ व डॉ. आंबेडकरांचा अस्पृश्यता समस्येबाबत दृष्टिकोन (१९१५-१९४७)
- ८) ब्रिटिश प्रशासन अधीन घटनात्मक विकास (१७७३-१९४७)
- ९) सांप्रदायिकतेचा विकास व भारताची फाळणी (१८७५-१९४७)
- १०) सत्तेच्या हस्तांतरणाकडे (१९४०-४७)
- ११) स्वातंत्र्योत्तर भारत (१९४७-२०१०)

- १२) महाराष्ट्रातील निवडक समाजसुधारक, त्यांची विचारप्रणाली व कार्य (१८०३- २०००)
१३) महाराष्ट्राचा सांस्कृतिक वारसा (प्राचीन व आधुनिक)

- * अभ्यासक्रमामध्ये राजकीय घडामोडींबरोबरच सामाजिक, आर्थिक जीवनातील बदल, सांस्कृतिक क्षेत्रातील परिवर्तनाचा विचार व त्याचे महत्त्व यावर भर आहे.
- * राष्ट्रीय सभा व राष्ट्रीय सभाप्रणीत राष्ट्रवाद व राष्ट्रीय सभेच्या नेतृत्वाखालील आंदोलनांएवढ्याच राष्ट्रीय सभेशी समांतर असणाऱ्या चळवळी व आंदोलनांवर भर आहे.
- * इतिहास विषयाच्या रुंदावणाऱ्या कक्षा लक्षात घेऊन स्वातंत्र्योत्तर भारतातील घडामोडींमध्ये राष्ट्रीय चळवळीतील स्त्रियांचा सहभाग, स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्त्रीप्रश्नविषयक चळवळी, पर्यावरण विषयक आंदोलने यावर भर दिला आहे. इतिहास समकाळाशी जोडण्याचा प्रयत्न झाला आहे.
- * इतिहासातील या १३ प्रकरणांपैकी सर्वांवर सारख्या प्रमाणात प्रश्न विचारले जात नाहीत.
- * इतिहास विषयाची प्रभावीपणे तयारी करताना अभ्यासक्रमाचे सुसंगत वर्गीकरण करून अभ्यास केल्यास पुनरुक्ती टळते व वेळ वाचतो.
- * मुख्य परीक्षेतील वस्तुनिष्ठ स्वरूपाच्या प्रश्नांची काठिण्य पातळी इतर परीक्षांच्या तुलनेत जास्त आहे. त्यामुळे असे प्रश्न फक्त 'वस्तुनिष्ठ' माहिती बरोबरच कारणमीमांसा व विश्लेषण यावर भर द्यावा.
- * ऐतिहासिक प्रक्रियेचा संदर्भ लक्षात घेऊन वस्तुनिष्ठ माहिती व बाबींचा अभ्यास करावा.
- * ऐतिहासिक घटनांशी संबंधित सनावळ्यांची भीती घेऊ नये. परीक्षेतील सनावळ्यांवर आधारलेले प्रश्न हे एकूण प्रश्नांच्या तुलनेत मर्यादित असतात. वारंवार वाचन व रिव्हिजन केल्यानंतर या सनावळ्या लक्षात राहतात.
- * जास्तीत जास्त माहिती जमा करण्यासाठी गरजेपेक्षा जास्त संदर्भाचा वापर न करता मोजकीच, पण दर्जेदार संदर्भसाधने अभ्यासावीत.
- * तक्ते, कोष्टके व छोट्या डायग्रामांचा आधार घेऊन संकलित केलेल्या माहितीचे सूत्रबद्ध व सुलभ वर्गीकरण करावे आणि संकलित केलेल्या माहितीची वारंवार उजळणी होते.

इतिहास अभ्यासक्रमाचे परीक्षानिहाय विश्लेषण

राज्यसेवा मुख्य परीक्षेतील इतिहासावरील प्रश्नांचा रोख व स्वरूप पाहिले असता इतिहासाची समग्र तयारी करण्यासाठी अभ्यासक्रमाचे ५ भागात सुसंगत वर्गीकरण करता येते -

- १) ब्रिटिश सत्तेची स्थापना व प्रबोधन काळ
- २) भारतीय स्वातंत्र्याचा लढा
- ३) स्वातंत्र्योत्तर भारत
- ४) महाराष्ट्रातील समाजसुधारक
- ५) महाराष्ट्राचा सांस्कृतिक वारसा

१) ब्रिटिश सत्तेची स्थापना व प्रबोधन काळ

येथे इतिहास अभ्यासक्रमातील पहिली ४ प्रकरणे (महाराष्ट्राच्या विशेष संदर्भासहीत १८१८ ते १८५७) एकत्रित अभ्यासावीत - ब्रिटिश सत्तेची भारतात स्थापना (१६००-१७५७), ब्रिटिशांच्या धोरणांचा भारतीय समाजावरील परिणाम (१७५७-१८५७), प्रबोधन काळ (१७०५-१९४७) आणि वसाहत शासनकालीन भारतीय अर्थव्यवस्था (१७५७-१९४७). हा अभ्यास करताना प्रकरण ८ व्य चा, ब्रिटिश प्रशासन अधीन घटनात्मक विकास (१७७३-१९४७) चा संदर्भ घ्यावा.

१८५७ पर्यंतचे ब्रिटिश सत्तेचे स्वरूप व भारतात निर्णायकपणे आपले वर्चस्व स्थापन करण्यासाठी ब्रिटिशांनी स्वीकारलेल्या धोरणांचा अभ्यास महत्त्वाचा आहे. यात युरोपियन सत्तांचे भारतातील आगमन ते १८५७ पर्यंतचा

कालखंड यावर भर द्यावा. ब्रिटिशांना भारतात सत्ता स्थापन करताना फ्रेंच, डच, पोर्तुगीज या सत्तांबरोबरच मराठे, हैदर, बंगाल व पंजाबचे शासक या स्थानिक सत्तांशी संघर्ष करावा लागला. या युद्धांची कारणे, युद्धात सहभागी झालेल्या सत्ता व व्यक्ती, युद्धाची ठिकाणे, वर्ष, युद्धोत्तर तह, युद्धाचे परिणाम आणि विविध इतिहासकारांनी संबंधित युद्धाविषयी व्यक्त केलेली मते इ. बाबींचा अभ्यास करावा.

ब्रिटिश प्रशासनाची माहिती संकलित करताना ईस्ट इंडिया कंपनीसाठी केलेले कायदे, भारतातील महसूल, सैन्य, पोलीस, न्यायप्रशासन यात विविध काळात झालेल्या सुधारणा यावर भर द्यावा. येथे ब्रिटिशांची थेट सत्ता प्रस्थापित होण्यापूर्वी ईस्ट इंडिया कंपनीच्या काळात विकास पावलेल्या शासकीय-प्रशासकीय-आर्थिक यंत्रणेमुळे निर्माण झालेला बदल अभ्यासावा. तसेच वर नमूद केलेल्या प्रत्येक विविध क्षेत्रात कोणते बदल, सुधारणा आणि उपाययोजना हाती घेण्यात आल्या, त्यांचा प्रवर्तक कोण, त्या सुधारणांची गुणवैशिष्ट्ये कोणती व त्यांचा समाजावर झालेला प्रभाव, अशारीतीने त्यांचा एकत्रित अभ्यास करता येतो.

भारतात ब्रिटिश सत्तेची स्थापना झाल्यानंतर आधुनिक शिक्षण, वृत्तपत्रे व दळणवळणाच्या नव्या साधनांचा प्रसार झाला. या घटकात १८१८ ते १९४७ पर्यंतचे आधुनिक शिक्षण, वृत्तपत्रे, रेल्वे, पोस्ट, तारायंत्र, उद्योग, जमीन सुधारणा, सामाजिक-धार्मिक सुधारणा आणि या घडामोडींचा समाजावर झालेला परिणाम या बाबी समाविष्ट आहेत. रेल्वेच्या विकासाचा विचार करत असताना रेल्वे विकासाचे विविध टप्पे, त्यासाठी शासनाने स्थापन केलेले विविध आयोग, राष्ट्रीय नेत्यांनी रेल्वेविकासाबाबत व्यक्त केलेली मते यांचा अभ्यास करावा. अशाप्रकारे इतर उपघटक - शिक्षण प्रसार, वृत्तपत्रे/छापखाना, उद्योग विकास या घटकांचा अभ्यास करावा. महसूल प्रशासनाचा विचार करताना कायमधारा, रयतवारी, महालवारी यासारख्या पद्धती कोणी? कधी? कोणत्या प्रदेशात सुरू केल्या. त्यांतील महसूल दर, त्यांचे परिणाम इ. बाबी ल अभ्यासाव्यात. त्याचबरोबर तैनाती फौज आणि संस्थानांच्या विलीनीकरणाचे धोरण अभ्यासावे.

शासन पुरस्कृत काही सामाजिक सुधारणा घडून आल्या. परिणामी, भारतीय समाजात सामाजिक व सांस्कृतिक बदल घडून आले. याबाबत सविस्तर माहिती संकलित करावी. सामाजिक-धार्मिक सुधारणांसाठी स्थापन केलेल्या संस्था, त्यांचे संस्थापक, संस्था-स्थापना वर्ष, संस्थेचे तत्त्वज्ञान, त्याचा प्रचार-प्रसार करण्यासाठी सुरू केलेली नियतकालिके व वृत्तपत्रे, इतर प्रदेशांत स्थापन झालेल्या शाखा, संस्थेशी जोडल्या गेलेल्या व्यक्ती यावर जास्त भर द्यावा.

ब्रिटिशकालीन भारतात झालेल्या घटनात्मक सुधारणांचा विचार करताना सर्वात महत्त्वाचा भर या कायद्यांतर्गत केल्या गेलेल्या तरतुदीवर द्यावा. तसेच या राजकीय सुधारणांच्या काळात असणारे भारतमंत्री, व्हाईसरॉय, राष्ट्रीय सभेशी निगडित नेतृत्वाने या कायद्यांबाबत केलेली विधाने, विश्लेषण आणि या कायद्यांची वैशिष्ट्ये इ. बाबींचा सविस्तर अभ्यास करावा. या प्रकरणातील कायद्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करावा.

२) भारताचा स्वातंत्र्यलढा

येथे अभ्यासक्रमातील ५ ते १० प्रकरणे एकत्रित अभ्यासावीत - भारतीय राष्ट्रवादाचा उदय आणि विकास (१८३६-१९४७), ब्रिटिश शासनविरोधी झालेले प्रसिद्ध उठाव (१७८२-१९४७), गांधी युगातील राष्ट्रीय चळवळ व डॉ. आंबेडकरांचा अस्पृश्यता समस्येबाबत दृष्टिकोन (१९१५-४७), ब्रिटिश प्रशासन अधीन घटनात्मक विकास (१७७३-१९४७), सांप्रदायिकतेचा विकास व भारताची फाळणी (१८७५-१९४७), सत्तेच्या हस्तांतरणाकडे (१९४०-४७.) भारताच्या इतिहासात हा अत्यंत महत्त्वाचा कालखंड आहे. या कालखंडातील अनेक घडामोडी, व्यक्ती, संस्था, परस्परविरोधी मते असणारे विविध प्रवाह अभ्यासावेत. थोडी गुंतागुंत असणारा हा (अभ्यासाचा) कालखंड आहे. १८५७ ते १९४७ पर्यंतच्या भारताच्या इतिहासातील राष्ट्रवादाचा उदय व विकास, जमातवादाचा विकास, राष्ट्रीय सभेला समांतर आदिवासी, शेतकरी आंदोलने, कामगार व डावी चळवळ, संस्थानातील प्रजापरिषदा व त्यांची आंदोलने इ. घटना अभ्यासताना या काळात झालेल्या घटनात्मक सुधारणांचा अभ्यास महत्त्वाचा आहे.

१८५७ चा उठाव व महाराष्ट्र, शेतकरी, कामगार, आदिवासी, दलित समूहाच्या चळवळी आणि महाराष्ट्र, राष्ट्रवाद व महाराष्ट्र, ब्रिटिशप्रणीत सुधारणांस महाराष्ट्राने प्रदेशाने दिलेला प्रतिसाद, गांधीयुग व महाराष्ट्र, स्वातंत्र्यलढ्यातील

महाराष्ट्राचे योगदान हे उपघटक महत्त्वाचे आहेत. या सर्वांचा बारकाईने अभ्यास करून नोट्स तयार कराव्यात. तक्ते, कोष्टके व छोट्या डायग्रामांचा आधार घेऊन संकलित केलेल्या माहितीचे सूत्रबद्ध व सुलभ वर्गीकरण करून त्यांची वारंवार उजळणी करावी.

येथे अभ्यास करताना अनेक घटना, ठिकाणे, दिनांक, व्यक्ती, संस्था-संघटना, नियतकालिके, वृत्तपत्रे, ग्रंथ यांचा संदर्भ वारंवार येतो. राष्ट्रीय सभेची महत्त्वाची अधिवेशने, त्यांचे अध्यक्ष, त्या ठिकाणी संमत केलेले विविध ठराव इ. अथवा राष्ट्रीय चळवळीशी संबंधित विविध नेते, त्यांनी राष्ट्रीय जागृतीसाठी सुरु केलेल्या संस्था, वृत्तपत्रे इ.सविस्तर वाचन व त्या आधारे पद्धतशीर नोट्स तयार कराव्यात. विशेषतः पुढील घटकावर जास्त भर द्यावा-

- १) **राष्ट्रवादाचा विकास** - १८५७ चा उठाव, राष्ट्रीय सभेची स्थापना, मवाळ, जहाल कालखंड, बंगालची फाळणी, होमरूल चळवळ, लखनौ करार, गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली झालेल्या असहकार, सविनय कायदेभंग, वैयक्तिक सत्याग्रह, भारत छोडो आंदोलन या चळवळी, आझाद हिंद सेना इ. प्रमुख घडामोडी.
- २) **राष्ट्रीय सभेस समांतर चळवळी** - १८५७ नंतरचे आदिवासी, शेतकरी उठाव, क्रांतिकारकांचे योगदान, कामगार चळवळ, हिंदू-मुस्लीम धर्मांधतेचा विकास, युनियनिस्ट पार्टी, कृषक प्रजा पक्ष, आंबेडकरांची अस्पृश्यता उद्धाराची चळवळ व दृष्टिकोन, राष्ट्रीय लढ्यातील क्रांतिकारक चळवळ, डावी चळवळ व संस्थानातील चळवळी.
- ३) **१८५७ नंतरच्या घटनात्मक सुधारणा** - या अंतर्गत १८५८ चा कायदा, मोर्ले-मिटो कायदा १९०९, मॉटॅग्यू-चेल्म्सफोर्ड कायदा १९१९, १९३५ चा भारत सरकार कायदा व १९४७ चा स्वातंत्र्याचा कायदा.

३) स्वातंत्र्योत्तर भारत

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील महत्त्वाच्या घडामोडींचा अभ्यासक्रमात १९४७ ते २००० हा कालखंड अधोरेखित केला गेलेला आहे. हा घटक समकालीन जीवन व त्यातील विविध प्रश्नांशी निगडित असल्यामुळे या क्षेत्रात घडणाऱ्या चालू घडामोडींचे संकलन अत्यावश्यक ठरते. त्यासाठी स्टडी सर्कलच्या मासिकांचा व परीक्षाभिमुख वर्तमानपत्रे, नियतकालिके सारख्या संदर्भसाहित्याचा नियमित वापर करावा.

४) महाराष्ट्रातील समाजसुधारक

महाराष्ट्रातील समाजसुधारक, त्यांचे विचार व कार्य या घटकांतर्गत ३३ समाजसुधारकांच्या कार्याचा आढावा महत्त्वाचा आहे. यातील अनेक समाजसुधारकांचा अभ्यास पूर्वपरीक्षेसाठी करावा लागतो. कर्त्या समाजसुधारकांचा सखोल अभ्यास अत्यावश्यक आहे.

५) महाराष्ट्राचा सांस्कृतिक वारसा

या घटकावरील प्रश्नांची संख्या मर्यादित असण्याची शक्यता असते. हे प्रश्न प्रामुख्याने मराठी साहित्य, महाराष्ट्रातील सण, स्थापत्य, चित्रपट, चित्रकला या घटकांवर असतात. या घटकाची तयारी करताना विविध कालखंडातील लेखक, लेखिका, त्यांची ग्रंथसंपदा, त्यांच्या लेखनाची वैशिष्ट्ये लक्षात घ्यावीत. जे साहित्यिक पुरस्कार, विविध सन्मान, विविध संमेलनांचे अध्यक्षपद, नवीन लेखन, निधन, वादविवाद यामुळे चर्चेत येतात, त्यांचा विशेषत्वाने अभ्यास करणे महत्त्वाचे ठरते.

१) ब्रिटिश सत्तेची भारतात स्थापना

- १) ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीचे भारतात आगमन (१६००)
- २) प्रमुख भारतीय सत्तांच्याविरुद्ध युद्धे (१७५७ - १८५७)
- ३) तैनाती फौज धोरण (१७९८-)
- ४) खालसा करण्याचे धोरण (१८४८-५९)
- ५) १८५७ पर्यंतची ब्रिटिश सत्तेची रचना (१७५७-१८५७)

या घटकात १८५७ पर्यंतचे ब्रिटिश सत्तेचे स्वरूप व भारतात निर्णायकपणे आपले वर्चस्व स्थापन करण्यासाठी ब्रिटिशांनी स्वीकारलेल्या धोरणांचा अभ्यास महत्त्वपूर्ण ठरतो. युरोपियन सत्तांचे भारतातील आगमन (पोर्तुगीज १४९८) ते १८५७ पर्यंतचा कालखंडावर भर देणे महत्त्वाचे आहे. ब्रिटिशांना भारतात सत्ता स्थापन करत असताना फ्रेंच, डच, पोर्तुगीज या सत्तांबरोबरच मराठे, हैदर, बंगाल व पंजाबचे शासक या स्थानिक सत्तांशीही संघर्ष करावा लागला. या युद्धांची कारणे, युद्धात सहभागी झालेल्या सत्ता व व्यक्ती, युद्धाची ठिकाणे, वर्षे, युद्धोत्तर तह, युद्धाचे परिणाम आणि विविध इतिहासकारांनी संबंधित युद्धाविषयी व्यक्त केलेली मते इ. बाबी महत्त्वाच्या आहेत.

ब्रिटिश प्रशासनाची माहिती संकलित करताना ईस्ट इंडिया कंपनीसाठी केलेले कायदे, भारतातील महसूल, सैन्य, पोलीस, न्यायप्रशासन यात विविध काळात झालेल्या सुधारणा, इ. बाबी काळजीपूर्वक अभ्यासाव्यात.

घटक - उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
१) प्रमुख भारतीय सत्तांच्या विरुद्ध युद्धे	३	१	-	-	२	-	-	२
२) तैनाती फौज धोरण	-	१	-	-	१	-	-	-
३) खालसा धोरण	-	१	१	-	-	१	१	-
४) १८५७ पर्यंतची ब्रिटिश राज्याची रचना	५	१	२	१	३	१	४	-
एकूण	८	४	३	१	६	२	५	२

१) ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीचे भारतात आगमन (१६००)

- १) तो एक गणिती, खगोलशास्त्रज्ञ, शास्त्रज्ञ आणि नगररचनाकार होता. त्याने जयपूर, दिल्ली, उज्जैन, बनारस आणि मथुरा' येथे वेधशाळा बांधल्या. हा कोणता राजा होता ?
  - १) सवाई माधवसिंग
  - २) राजा मानसिंग
  - ३) राजा तोडरमल
  - ४) वरील एकही नाही
- २) रणजितसिंहाला लाहोरवर आपली सत्ता प्रस्थापित करण्यास इमानशाहने संमती का दिली ?
  - १) इमानशाह रणजितसिंहाचा मित्र होता.
  - २) इमानशाहने रणजितसिंहाला लाहोर बक्षीस दिले.
  - ३) रणजितसिंहाने तोफा इमानशाहकडे पाठविल्या होत्या म्हणून
  - ४) रणजितसिंह इमानशाहच्या मर्जीतील होता.

२) प्रमुख भारतीय सत्तांच्याविरुद्ध युद्धे (१७५७ - १८५७)

इंग्रज - फ्रेंच संघर्ष

- १) चंद्रनगरचा प्रशासक या नात्याने ..... याने आपल्या दूरदृष्टीचा व प्रशासकीय कौशल्याचा परिचय दिला.
  - १) वेरेल्स्ट
  - २) लॉरेन्स
  - ३) सॉण्डर्स
  - ४) डुप्ले
- २) पॉडिचेरीबाबत पुढील दोन विधानांपैकी कोणते खरे नाही ?
  - a) सन १७६१ व १८१६ मध्ये पॉडिचेरीवर फ्रान्स व पोर्तुगालचे आलटून पालटून वर्चस्व होते.
  - b) फ्रान्सने अंतिमतः २६ सप्टेंबर १८१६ रोजी पॉडिचेरीवर आपली सत्ता स्थापित केली जी ३१ ऑक्टोबर

१९५४ पर्यंत चालली.

पर्यायी उत्तरे :

- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही
- ३) संत ल्यूबीन कोण होता ?
- १) फ्रेंच संत   २) नाना फडणीसांनी सत्कार केलेला फ्रेंच दूत
- ३) फ्रेंच सरसेनापती   ४) फ्रेंच प्रवासी

बंगाल

- १) मीर जाफर यास नवाब पदावरून दूर करण्याचे लॉर्ड क्लाइव्हने का ठरविले ?
- १) लॉर्ड क्लाइव्हच्या मागण्या त्याने पूर्ण केल्या नाहीत.
- २) कंपनीने केलेली पैशाची मागणी तो पूर्ण करू शकत नाही.
- ३) तो लॉर्ड क्लाइव्हचे ऐकत नव्हता.
- ४) तो राज्यकारभार योग्य पद्धतीने चालवीत नव्हता.

इंग्रज-मराठे संघर्ष

- १) इंग्रज-महादजी यांच्यात सालबाईचा तह होऊन 'पहिले इंग्रज-मराठे' युद्धाची समाप्ती झाली. या तहात खालीलपैकी कोणत्या तरतुदी होत्या ?
- a) इंग्रजांनी रघुनाथरावास आश्रय देऊ नये.
- b) पुरंदरच्या तहानंतर इंग्रजांनी घेतलेला मराठ्यांचा प्रदेश परत करावा.
- c) वसई मराठ्यांकडे तर साष्टी, भडोच व अन्य लहान बेटे इंग्रजांकडे राहतील.
- d) मराठ्यांनी इंग्रजांशिवाय अन्य सत्ताबरोबर संबंध ठेवावेत.

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a), (b) आणि (c) फक्त   २) (b), (c) आणि (d) फक्त
- ३) (a), (c) आणि (d) फक्त   ४) (c) आणि (d) फक्त
- २) खालीलपैकी कोणत्या करारामुळे ब्रिटिशांनी पेशव्यांची सत्ता खिळखिळी केली ?
- १) (i) वसईचा तह   (ii) पंढरपूरचा तह   (iii) पुणे करार**
- २) (i) नागपूर तह   (ii) कोल्हापूर तह   (iii) खडकी तह
- ३) (i) कल्याणचा तह   (ii) मुंबई करार   (iii) सातारा तह
- ४) (i) पुणे करार   (ii) सातारा तह   (iii) नागपूर तह
- ३) जोड्या जुळवा :
- a) लॉर्ड वेलस्ली   i) शिंद्यांवर युद्ध पुकारले
- b) आर्थर वेलस्ली   ii) दख्खनच्या सैन्याचे प्रमुख
- c) जनरल लेक   iii) दिल्ली काबीज केली
- d) भोसले   iv) देवगावचा तह

पर्यायी उत्तरे -

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)
३)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
२)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
४)	(iii)	(i)	(iv)	(ii)

ब्रह्मदेश

- १) वरच्या ब्रह्मदेशाला ब्रिटिश मुलुखात कोणी सामील करून घेतले ?
 १) लॉर्ड डलहौसी २) लॉर्ड डफरीन ३) लॉर्ड लॉरेन्स ४) सर अँशले एडन

आदिवासी

- २) जोड्या जुळवा.
a) अहोमा	i) ननल्कोचा राजा
b) गोमधर कोनवर	ii) १८३३ मध्ये उत्तर यांच्या ताब्यात आला
c) पुरंदर सिंग नरेंद्र	iii) अहोमांचा राजा
d) तिरात सिंग	iv) १८२८ मध्ये उठाव केला
(a)	(b)	(c)	(d)
१) (iv)	(iii)	(ii)	(i)
३) (i)	(ii)	(iii)	(iv)
२) (iii)	(iv)	(i)	(ii)
४) (ii)	(i)	(iv)	(iii)

३) तैनाती फौज धोरण (१७९८-)

- १) तैनाती फौजेसंबंधी खाली दिलेल्या विधानांपैकी कोणते विधान चुकीचे आहे ?
 १) हिंदी राजांना इंग्लिश ईस्ट इंडिया कंपनीच्या आधिपत्याखाली आणण्याचा प्रयत्न केला.
 २) कंपनीच्या प्रदेशात वाढ करण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नात मदत झाली.
 ३) तैनाती फौजेमुळे दुसरे इंग्रज-मराठा युद्ध झाले.
 ४) लॉर्ड रिपनने तैनाती फौजेची योजना सुरू केली.

४) खालसा करण्याचे धोरण (१८४८-५९)

- १) लॉर्ड डलहौसीने संस्थाने खालसा करताना 'दत्तक वारसा नामंजूर' हे धोरण स्वीकारले होते. हे धोरण पूर्वी खाली दिलेल्या गव्हर्नर्स जनरलांपैकी कोणत्या गव्हर्नर जनरलने स्वीकारले होते ?
 १) लॉर्ड आर्कलंड २) लॉर्ड बेंटिक ३) लॉर्ड कॉर्नवॉलिस ४) लॉर्ड रिपन
- २) ईस्ट इंडिया कंपनीच्या भारतातील केवळ सत्ताविस्तारावर तो खूष नव्हता. त्याला कंपनीची सत्ता भारतात मजबूत करायची होती. त्याला आधुनिक भारताचा निर्माता म्हणतात. तो कोण होता ?
 १) लॉर्ड वेलस्ली २) लॉर्ड रिपन ३) लॉर्ड कॉर्नवॉलिस ४) लॉर्ड डलहौसी
- ३) खालीलपैकी कोणते राज्य गैरराज्यकारभाराचे निमित्त करून ब्रिटीशांनी खालसा केले ?
 १) नागपूर २) सातारा ३) अवध ४) झांशी
- ४) लॉर्ड डलहौसीने दत्तक वारसा नामंजूर हे तत्व लावून पुढीलपैकी कोणती संस्थाने खालसा केली ?
 a) सातारा b) जैतपूर c) भगत d) बडोदा

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a), (b), (c), (d) २) फक्त (b) आणि (c)
 ३) (a) आणि (b) फक्त ४) (a), (b), (c) फक्त

५) १८५७ पर्यंतची ब्रिटिश सत्तेची रचना (१७५७-१८५७)

कॉर्नवॉलिस

- १) लॉर्ड कॉर्नवॉलिसच्या संदर्भातील कोणती विधाने बरोबर आहेत ?

- a) प्रशासन व्यवस्थेचे शुद्धीकरण केले.   b) पोलीस यंत्रणेचे आधुनिकीकरण केले.
c) दर वीस मैलावर पोलीस चौक्या बसविल्या.   d) भारतीय लोकांना मोठ्या पदांवर नेमले.

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b) फक्त   २) (a),(b),(c) फक्त   ३) (b),(c),(d) फक्त   ४) (c) आणि (d) फक्त
२) कॉर्नवॉलिसने प्रत्येक जिल्ह्याचे आकारानुसार लहान विभाग करून प्रत्येक विभागावर कोणते हिंदुस्थानी अधिकारी नेमले ?
१) मुलकी पाटील   २) दरोगा   ३) जिल्हाधिकारी   ४) तलाठी

विल्यम बेंटिक

- १) गव्हर्नर जनरल विल्यम बेंटिकने कोणत्या सुधारणा केल्या ?
अ) राज्यकारभारातील अनावश्यक पदे रद्द केली.   ब) कंपनीच्या नोकरांचे पगार कमी करण्यात आले.
क) भत्ता देणे बंद करण्यात आले.   ड) भारताला स्वातंत्र्य देण्याचे घोषित केले.
१) अ, ब आणि क   २) अ आणि ड फक्त   ३) अ, ब आणि ड   ४) वरील सर्व

लॉर्ड डलहौसी

- १) लॉर्ड डलहौसीने लष्कराच्या विकेंद्रीकरणासाठी कोणत्या सुधारणा केल्या ? त्याबाबत खालीलपैकी कोणते विधान **चुकीचे** आहे ?
१) बंगालमधील सैन्य मेरठ येथे नेले.   २) कलकत्ता येथे असलेली युद्ध सामग्री मेरठ येथे नेली.
३) सिमला येथे भारताचे प्रमुख केंद्र उभारले.   ४) भारतीय लष्करावर विश्वास ठेवला.

न्यायालयीन यंत्रणा

- १) २६ जुलै, १८६२ ला इंग्लंडच्या राणीने दिलेल्या परवानगीनुसार देशात खालीलपैकी कोणते उच्च न्यायालय सुरू झाले **नाही** ?
१) मुंबई   २) अलाहाबाद   ३) कोलकाता   ४) मद्रास

लॉर्ड रिपन

- १) त्यांनी प्रशासनाचे भारतीयीकरण केले, त्यांनी अफगाण युद्धाचा शेवट केला. त्यांनी आर्म्स अॅक्ट रद्द केला. ते कोण होते ?
१) लॉर्ड लिटन   २) लॉर्ड रिपन   ३) लॉर्ड हेस्टिंग्ज   ४) लॉर्ड इलबर्ट
२) इ.स. १८७१ पासून इंग्रजांनी प्रत्येक दहा वर्षांनी जनगणना घेण्यास सुरू केली कारण त्यांना खालीलपैकी कोणती माहिती मिळणार होती ?
a) लोकांचा धर्म   b) लोकांची जात   c) लोकांचा व्यवसाय   d) लोकांचे दारिद्र्य

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b) फक्त   २) (b) आणि (d) फक्त
३) (a), (b) आणि (c) फक्त   ४) सर्व बरोबर आहेत

मुंबई प्रांताचा इतिहास

- १) पुढील वाक्यात वर्णन केलेले ईस्ट इंडिया कंपनीचे प्रशासक कोण ते ओळखा ?
ते मुंबईचे गव्हर्नर होते.
त्यांनी पुण्यात रेसिडेंट म्हणून काम केले होते.

ते दक्षिणेत कमिशनर होते.

मराठी भाषिकांचे गुणदोष त्यांना माहिती होते.

रेसिडेंट म्हणून पुण्याला असताना पेशवाईचा कारभार त्यांनी जवळून पाहिला होता.

१) माऊंट स्टुअर्ट एलिफिन्स्टन (१८१९-२७) २) चॉर्ल्स मेटकाफ

३) थॉमस मन्रो ४) वॉरन हेस्टिंग्ज

२) इ.स. १८१८ नंतर महाराष्ट्रात माऊंट स्टुअर्ट एलिफिन्स्टननी विविध भागामध्ये अधिकारी नियुक्त केले होते. ते भाग व अधिकारी यांच्या जोड्या जुळवा.

a) खानदेश	i) पॉर्टीजर
b) धारवाड	ii) हेन्री रॉबर्टसन
c) पुणे	iii) थॅकरे
d) अहमदनगर	iv) कॅ. ब्रिग्ज

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)
२)	(iii)	(ii)	(i)	(iv)
३)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
४)	(i)	(iv)	(iii)	(ii)

३) मुंबई प्रांताचे चार विभाग होते व त्या प्रत्येकावर एकेक महसूल कमिशनर होता. हे चार विभाग ..... असे होते.

१) सिंध, उत्तर, मध्य, दक्षिण	२) सिंध, पश्चिम, मध्य, पूर्व
३) सिंध, उत्तर, पश्चिम, दक्षिण	४) सिंध, उत्तर, पूर्व, दक्षिण

२) ब्रिटिशांच्या धोरणांचा भारतीय समाजावरील परिणाम

आधुनिक भारताचा इतिहास - विविध क्षेत्रातील नवी सुरुवात व त्याचा भारतीय समाजावरील परिणाम -

- १) आधुनिक शिक्षणाची ओळख (१८१३-)
- २) वृत्तपत्रे (१७८०-)
- ३) रेल्वे (१८५३-)
- ४) टपाल व तार (१८५३-)
- ५) उद्योगधंदे (१८५०-)
- ६) जमीन सुधारणा (१७९३-)
- ७) सामाजिक-धार्मिक सुधारणा (१८२७-)

अभ्यासक्रमाच्या या घटकात आधुनिक शिक्षण, वृत्तपत्रे, रेल्वे, पोस्ट, तारायंत्र, उद्योग, जमीन सुधारणा, सामाजिक-धार्मिक सुधारणा व या घडामोडींचा समाजावर झालेला परिणाम या बाबी समाविष्ट आहेत. येथे ब्रिटिशांची थेट सत्ता प्रस्थापित होण्यापूर्वी ईस्ट इंडिया कंपनीच्या काळात विकास पावलेल्या शासकीय-प्रशासकीय-आर्थिक यंत्रणेमुळे निर्माण झालेला बदल अभ्यासणे अपेक्षित आहे. त्या त्या क्षेत्रात कोणते बदल, सुधारणा आणि उपाययोजना हाती घेण्यात आल्या, त्यांचा प्रवर्तक कोण, त्या सुधारणांची गुणवैशिष्ट्ये कोणती आणि त्यांचा समाजावर झालेला प्रभाव, अशा रीतीने या प्रकरणात समाविष्ट घटकांचा सर्वांगीण अभ्यास करावा.

घटक -उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
* खालील सुधारणांचा समाजावरील परिणाम -								
१) आधुनिक शिक्षणाची ओळख	१	१	१	१	-	२	-	२
२) वृत्तपत्रे	१	-	-	१	२	५	-	-
३) रेल्वे	-	-	१	-	-	१	-	-
४) टपाल व तार	-	-	-	-	१	-	-	-
५) उद्योगधंदे	२	१	१	-	-	-	-	१
६) जमीन सुधारणा	४	१	२	१	-	-	२	१
७) सामाजिक व धार्मिक सुधारणा	-	४	-	४	-	३	-	-
एकूण	८	७	५	७	३	११	२	४

१) आधुनिक शिक्षणाची ओळख (१८१३-)

- १) जोड्या जुळवा.
a) वॉरन हेस्टिंग्ज	i) कलकत्ता मदरसा
b) जोनाथन डंकन	ii) संस्कृत महाविद्यालय, बनारस
c) सर विल्यम जोन्स	iii) बंगाल एशियाई सोसायटी
d) सर विल्यम विल्बरफोर्स	iv) इव्हॅजेलीकल सांप्रदाय
(a)	(b)	(c)	(d)
१) (i)	(ii)	(iv)	(iii)
३) (i)	(ii)	(iii)	(iv)
२) (iii)	(iv)	(i)	(ii)
४) (iv)	(iii)	(ii)	(i)
- २) इ.स. १८०० मध्ये कोणी हिंदी लोकांसाठी कलकत्ता येथे फोर्ट विलियम महाविद्यालयाची स्थापना केली ?
१) लॉर्ड मेकॉले	२) लॉर्ड बेंटिंक
३) लॉर्ड वेलस्ली	४) लॉर्ड डलहौसी
- ३) जोड्या जुळवा.
a) राजकुमार कॉलेज	i) लाहोर
b) मेयो कॉलेज	ii) इंदोर
c) डेली कॉलेज	iii) अजमेर
d) अॅटचीसन कॉलेज	iv) राजकोट
- पर्यायी उत्तरे :**
(a)	(b)	(c)	(d)
१) (i)	(ii)	(iii)	(iv)
२) (iv)	(iii)	(ii)	(i)
३) (iii)	(iv)	(i)	(ii)
४) (ii)	(i)	(iv)	(iii)
- ४) अॅलेक्झांडर डफ याने १८३० मध्ये कलकत्ता येथे ..... ची स्थापना केली.
१) फोर्ट विल्यम कॉलेज	२) हिंदू कॉलेज

- ३) कलकत्ता मेडिकल कॉलेज
४) स्कॉटिश चर्चस् कॉलेज
- ५) विल्यम बेंटिक यांच्या काळात भारतीय लोकांना शिक्षण देण्यासंबंधी दोन परस्परविरोधी मत प्रवाह होते योग्य ते ओळखा ?
- a) सर एच. ए. विल्सन - भारतीयांना पौर्वात्य शिक्षण द्यावे.
b) डेव्हिड हेयर - भारतीयांना देशी शिक्षण द्यावे.
c) सर चार्लस ट्रॅव्हेलियन - भारतीयांना पाश्चात्य शिक्षण द्यावे.
d) लॉर्ड एलफिन्स्टन - मातृभाषेतून शिक्षण द्यावे.
- १) फक्त (a) बरोबर आहे
२) (d) बरोबर आहे
३) (a) व (c) बरोबर आहे
४) (b) व (d) बरोबर आहे.
- ६) १२ फेब्रुवारी १८५३ रोजी पुण्यातील एतद्देशिय स्त्रियांच्या शाळांची दुसरी वार्षिक परीक्षा देण्यात यावी. त्यावेळी पुढीलपैकी कोणती व्यक्ती उपस्थित नव्हती ?
- १) ब्रिगेडीयर ट्रायडेल
२) श्री. कॉकबर्न
३) सरदार आप्पासाहेब ढमढेरे
४) सरदार आबासाहेब मुझूमदार
- ७) मुंबई विद्यापीठ अस्तित्वात येण्यापूर्वी, पुढीलपैकी कोणत्या महाविद्यालयाची स्थापना झाली होती ?
- १) सेंट झेव्हियर्स कॉलेज
२) एलफिन्स्टन कॉलेज
३) विल्सन कॉलेज
४) सेंट जॉन कॉलेज
- ८) ..... या कलकत्ता मेडिकल कॉलेजचा सेक्रेटरी असणाऱ्या व्यक्तीने परीक्षा आयोजित करण्यासाठी विद्यापीठ स्थापन करण्याचा सल्ला दिला.
- १) चार्ल्स वुड
२) फ्रेडरिक जॉन माऊंट
३) डेव्हिड हरे
४) विल्यम केरी

२) वृत्तपत्रे (१७८०-)

मराठी नियतकालिके

- १) जोड्या जुळवा :
a) गुराखी	i) मुंबई
b) प्रतोद	ii) ठाणे
c) अरुणोदय	iii) सातारा
d) विश्ववृत्त	iv) कोल्हापूर
- पर्यायी उत्तरे :**
(a)	(b)	(c)	(d)
१) (i)	(ii)	(iii)	(iv)
२) (iv)	(iii)	(ii)	(i)
३) (i)	(iii)	(ii)	(iv)
४) (ii)	(i)	(iv)	(iii)
- २) मराठी नियतकालिकांचा काळानुसार क्रम लावा :
a) प्रभाकर	b) दर्पण	c) विविध ज्ञानविस्तार	d) निबंधमाला
- पर्यायी उत्तरे :**
१) (b), (a), (c), (d)	२) (a), (b), (c), (d)
३) (b), (c), (d), (a)	४) (b), (a), (d), (c)

- ३) १८४२ साली ..... या वृत्तपत्रातील लेखामधून इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व मिळवण्याची गरज अधोरेखित केली होती.
 १) दर्पण २) ज्ञानोदय ३) मराठा ४) दीनबंधू
- ४) पुढील वर्तमानपत्रे व त्यांच्या संपादकांच्या जोड्या लावा
 a) वसुमती i) अ. ब. कोल्हटकर
 b) प्रबासी ii) बालमुकुंद गुप्ता आणि अंबिका प्रसाद बाजपेयी
 c) भारत मित्र iii) रामचंद्र चटर्जी
 d) संदेश iv) हेमचंद्र प्रसाद घोष
	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
३)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)
२)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
४)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)

मराठी पुस्तके व ग्रंथ

- १) जोड्या जुळवा :
a) काशिनाथशास्त्री चिपळूणकर	i) अरेबियन नाईट्सचा मराठीत अनुवाद केला
b) सखाराम प. पंडित	ii) रॉबिनसूसन क्रुसोचा मराठीत अनुवाद केला.
c) रावजीशास्त्री गोडबोले	iii) लॅबच्या टेल्स फ्रॉस शेक्सपियरचा मराठीत अनुवाद केला.
d) बापू छत्रे	iv) इसप्स टेल्सचा मराठीत अनुवाद केला.
	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
३)	(i)	(iii)	(ii)	(iv)
२)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)
४)	(iii)	(i)	(iv)	(ii)
- २) "माझा प्रवास" हे पुस्तक कोणी लिहिले ?
 १) गोविंद बल्लाळ देवल २) बाबा पद्मानंदजी
 ३) गोडसे भटजी ४) विष्णूदास भावे

३) रेल्वे (१८५३-)

- १) (A) आणि (B) विधाने वाचून उत्तराचा योग्य पर्याय निवडा.
 A) ब्रिटिशकाळात भारतातील रेल्वेमार्ग सरकारी निधीतून बांधले गेले नाहीत.
 B) भारतातील रेल्वेमार्ग खाजगीरित्या उभारलेल्या निधीतून बांधण्यात आले, त्यामुळे इंग्लिश लोकांना भारतात भांडवल गुंतविण्याची संधी मिळाली.
- १) (A) चूक आहे (B) बरोबर आहे २) (A) बरोबर आहे (B) चुकीचे आहे.
 ३) (A) चूक आहे (B) देखील चूक आहे ४) (A) आणि (B) दोन्हीही बरोबर आहेत.हहहहहहहह
- २) खालीलपैकी कोणत्या इमारतीची रचना एफ. डब्ल्यू. स्टिव्हनसन यांनी केली होती ?
 a) व्हिक्टोरिया टर्मिनस (छत्रपती शिवाजी महाराज टर्मिनस)
 b) म्यूनिसिपल कॉर्पोरेशन बिल्डींग
 c) द रॉयल अल्फ्रेड सेलर्स होम

d) पश्चिम रेल्वेचे मुख्यालय

पर्यायी उत्तरे :

१) (a) आणि (b) फक्त

२) (b) आणि (d) फक्त

३) (a) आणि (c) फक्त

४) (a),(b),(c) आणि (d)

४) टपाल व तार (१८५३-)

१) लंडन येथील दि टाइम्सच्या वार्ताहराने लिहिले, "..... च्या शोधापासून या गोष्टीचा आजच्या भारतात जितका जोरदार आणि महत्त्वपूर्ण सहभाग राहिला आहे. तितका आजतागायत कधीही नव्हता. ही गोष्ट नसती तर सेनेच्या प्रमुखांचे निम्मे सैन्य हतबल झाल्यासारखे होते." हा वार्ताहर कोणत्या गोष्टीबद्दल बोलता होता ?

१) डाक सेवा

२) विजेवर चालणारे तारायंत्र

३) एन्फील्ड रायफल

४) तैनाती फौज

५) उद्योगधंदे (१८५०-)

१) वसाहत काळात ..... हे बंगाल मधील जहाज बांधणी उद्योगाचे केंद्र नव्हते.

१) कलकत्ता

२) हुगली

३) ढाका

४) चितगाव

६) जमीन सुधारणा (१७९३-)

१) जोड्या लावा आणि उत्तराचा योग्य पर्याय निवडा.

a) वॉरन हेस्टिंग्ज

i) महालवारी पद्धती

b) लॉर्ड कॉर्नवॉलिस

ii) कायमधारा पद्धती

c) थॉमस मन्रो

iii) रयतवारी पद्धती

d) होल्ट मॅकेन्झी

iv) बोली पद्धती

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(ii)	(iii)	(i)
२)	(i)	(iii)	(iv)	(ii)
३)	(ii)	(i)	(iii)	(iv)
४)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)

कायमधारा पद्धती

१) ब्रिटिश सत्तेने कायमधारा पद्धती भारताच्या इतर प्रदेशात वाढविली नाही कारण :

a) कायमधारा पद्धतीत वसाहतिक सत्तेला वाढलेल्या उत्पन्नानुसार आपला हिस्सा वाढविता येत नसे.

b) ब्रिटिश अधिकारी डेव्हिड रिकार्डोच्या विचारांनी प्रभावित झाले होते आणि त्यांना ते विचार अंमलात आणायचे होते.

c) कायमधारा पद्धतीत अनेक कमतरता होत्या.

पर्यायी उत्तरे :

१) (a),(b)

२) (b),(c)

३) (a),(c)

४) (a),(b),(c)

२) ब्रिटिश सरकारने जमीन महसूल पद्धतीत कोणते बदल केले ?

अ) ब्रिटिशांनी जमिनीची मोजणी करून जमीन महसूल निश्चित केला.

ब) ब्रिटिशांनी शेतकऱ्यांना जमीन महसूल रोखीने भरणे सक्तीचे केले.

क) वेळेत जमीन महसूल न भरणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या जमिनी ताब्यात घेण्याचा फायदा केला.
ड) सर्व शेतकऱ्यांनी जमीन महसूल वेळेत भरणे आवश्यक केले.

वरीलपैकी कोणते विधान बरोबर आहे ?

- १) अ आणि ब फक्त
३) अ आणि क फक्त
- २) ब आणि क फक्त
४) वरील सर्व
- ३) जोड्या जुळवा.
- a) कायमधारा पद्धती
b) महालवारी पद्धत
c) मालगुजारी पद्धत
d) रयतवारी पद्धत
- i) मुंबई आणि मद्रास
ii) बंगाल, बिहार, बनारस
iii) पंजाब, आग्रा, अवध
iv) सेंट्रल प्रॉव्हिन्स
	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)
२)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
३)	(i)	(iii)	(ii)	(iv)
४)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)
- ४) वायव्येकडील प्रांतासाठी अलाहाबाद येथे महसूल मंडळाची नियुक्ती कोणी केली ?
- १) लॉर्ड रिपन
३) विल्यम बेंटिक
- २) लॉर्ड कॅनिंग
४) लॉर्ड लिटन

मुंबई प्रांतातील जमीन महसूल पद्धत

- १) एल्फिन्स्टनला जमीन महसूलाच्या संदर्भात महाराष्ट्रात कोणती पद्धत लागू करावयाची होती ?
- १) कायमधारा पद्धत
३) महालवारी पद्धत
- २) रयतवारी पद्धत
४) मौजेवारी पद्धत
- २) एल्फिन्स्टनने सुरू केलेली जमीन महसूल निश्चितीची पद्धत म्हणजे ..... यांचा समन्वय होता.
- १) मक्ता, रयतवारी, कायमधारा
३) मौजेवारी, कायमधारा, रयतवारी
- २) रयतवारी, महालवारी, मौजेवारी
४) मक्ता, मौजेवारी, महालवारी

७) सामाजिक-धार्मिक सुधारणा (१८२७-)

- १) ईश्वरचंद्र विद्यासागर यांचे सर्वात जास्त उल्लेखनीय कार्य पुढीलपैकी कोणत्या क्षेत्रात होते ?
- १) सती प्रथा नष्ट करणे
३) हुंडा प्रथा नष्ट करणे
- २) विधवा पुनर्विवाह
४) विवाह वय
- २) पुढील वाक्यात वर्णन केलेल्या समाज सुधारकाचे नाव ओळखा.
- a) १८४० साली एल्फिन्स्टन संस्थेत शिक्षक पदावर ते पहिले भारतीय ठरले.
b) १८५१ मध्ये त्यांनी पारशी धर्मसुधारणेसाठी रहनुमाई मझदयानी सभा स्थापन केली.
c) ते बॉम्बे असोसिएशनचे एक संस्थापक होते.

पर्यायी उत्तरे :

- १) नौरोजी फरदुनजी
३) दादाभाई नौरोजी
- २) एस्. एस्. बेंगाली
४) फिरोजशाहा मेहता
- ३) समाजसुधारकाला ओळखा.
- a) त्यांनी स्त्री मुक्तीसाठी काम केले व पुनर्विवाह उत्तेजक मंडळ स्थापन केले.

- b) त्यांनी स्वतः विधवेशी विवाह केला.
 c) त्यांनी ईश्वरचंद्र विद्यासागरांच्या 'विधवाविवाह' चे मराठीत भाषांतर केले.
 d) त्यांनी हिंदुस्थानाचा इतिहास, अभंगाज ऑफ तुकाराम व बऱ्याच इंग्रजी व मराठी डिक्शनऱ्या काढल्या.
 १) बाबा पदमनजी २) विष्णुशास्त्री पंडित
 ३) गोपाळ गणेश आगरकर ४) वरीलपैकी कोणतेही नाही

३) प्रबोधन काळ

सामाजिक-सांस्कृतिक बदल -

- १) ख्रिश्चन मिशनरिबरोबरचे संबंध (१७०५ -)
- २) इंग्रजी शिक्षण व मुद्रणालयाची भूमिका (१८१३-)
- ३) अधिकृत सामाजिक सुधारणांचे उपाय (१८१३-)

सामाजिक - धार्मिक सुधारणांच्या चळवळी -

- १) ब्राम्हो समाज (१८२८)
- २) प्रार्थना समाज (१८६७)
- ३) सत्यशोधक समाज (१८७३)
- ४) आर्य समाज (१८७५)
- ५) रामकृष्ण मिशन (१८९७)
- ६) थिऑसॉफिकल सोसायटी (१८७५, १८८२)
- ७) शीख धर्मीयांतील सुधारणा चळवळी (१९२०-)
- ८) मुस्लीम धर्मीयांतील सुधारणा चळवळी (१८७५-)
- ९) डिप्रेसड क्लासेस मिशन (१९०६)
- १०) ब्राह्मणेतर चळवळ (१९१३)
- ११) जस्टीस पार्टी (१९१६-४४)

ब्रिटिश सत्तेची भारतात स्थापना झाल्यानंतर 'प्रबोधन' प्रक्रिया सुरु झाली, या प्रक्रियेत राज्य पुरस्कृत व एतद्देशीय पुढाकार, महत्वाच्या व्यक्ती, शिक्षण आणि प्रसारमाध्यमांचे महत्त्वपूर्ण योगदान होते, त्याचा अभ्यास करावा.

ब्रिटिश सत्तेच्या स्थापनेनंतर भारतीय समाजात अनेक सामाजिक व सांस्कृतिक बदल घडून आले. त्यात ब्राह्मोसमाज, प्रार्थना समाज, सत्यशोधक समाज, आर्य समाज यांचे योगदान जास्त होते. त्याशिवाय शीख, मुस्लीम समुदायातील सुधारणा चळवळी, दलित उद्धारसाठी हाती घेण्यात आलेले वेगवेगळे प्रयत्न, ब्राह्मणेतर चळवळ व जस्टीस पार्टी इ.चा अभ्यास महत्वाचा आहे. या संघटना व चळवळींचा अभ्यास करताना कोष्टकाद्वारे संबंधित माहिती लक्षात ठेवावी.

THIS SAMPLE IS OVER

To buy complete MPSC Mains GS I course click on the link below -
<https://www.studycircleonline.com/notes/GS-I-Agriculture-/145>

To buy complete MPSC Mains course inclusive of the complete syllabus click on the link below-

<https://www.studycircleonline.com/courses/mpsc-mains-20-21-complete-course-/13>
 or visit www.studycircleonline.com

भूगोल विषयावरील राज्यसेवा मुख्यपरीक्षेतील घटकनिहाय प्रश्न

राज्य सेवा (मुख्य) परीक्षा अभ्यासक्रम

सामान्य अध्ययन पेपर (१) : इतिहास व भूगोल

विभाग दुसरा : भूगोल, महाराष्ट्राच्या विशेष संदर्भासह

घटक - उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
---------------------------------	------	------	------	------	------	------	------	------

१) भूरूपशास्त्र

१) पृथ्वीचे अंतरंग	७	५	३	२	१	-	३	४
२) भूरूप चक्र	६	२	४	६	२	४	५	६
३) भारताचा भूगोल	१	६	५	५	१	१	३	-
४) महाराष्ट्राचा भूगोल	१	३	२	३	३	८	२	२
एकूण	१५	१६	१४	१६	७	१३	१३	१२

२) हवामानशास्त्र

१) वातावरण	२	४	३	१	३	-	३	२
२) तापमान	३	२	५	३	८	२	७	-
३) वायुदाब	-	-	-	-	-	-	-	२
३) मान्सून	३	२	२	२	५	१	६	२
४) हवामान	-	१	-	-	९	५	१	४
एकूण	८	९	१०	६	२५	८	१७	१०

३) मानवी भूगोल

१) मानवी भूगोलातील विचारधारा	-	-	-	-	-	-	-	-
२) मानवी वसाहत	५	२	२	३	३	२	२	२
३) नागरीकरण	३	१	३	१	१	२	२	-
एकूण	८	३	५	४	४	४	४	२

४) आर्थिक भूगोल (महाराष्ट्राचा विशेष संदर्भ)

१) आर्थिक व्यवसाय	-	-	-	-	-	-	-	-
२) शेती	-	-	-	-	-	-	-	-
३) मासेमारी/मत्स्य व्यवसाय	-	-	-	-	-	-	-	-
४) खनिजे व ऊर्जा साधनसंपत्ती	२	५	२	३	४	४	९	५
५) पर्यटन	८	३	४	४	७	११	३	९
६) वाहतूक	-	२	१	-	-	१	२	१
७) ज्ञानाधिष्ठित आर्थिक व्यवसाय	-	-	-	-	-	-	-	-
एकूण	१०	१०	७	७	११	१६	१४	१५

५) लोकसंख्या भूगोल (महाराष्ट्राचा विशेष संदर्भ)

१) लोकसंख्या व स्थलांतर	५	३	३	६	२	३	१	-
२) महाराष्ट्रातील लोकसंख्या	-	-	-	-	-	-	-	२
एकूण	५	३	३	६	२	३	१	२

६) पर्यावरण भूगोल (महाराष्ट्राचा विशेष संदर्भ)

१) परिसंस्था	-	३	३	-	-	-	४	-
२) पर्यावरण संवर्धन	५	१	१	१	२	४	१	४
३) जैव विविधता	२	१	-	३	३	-	-	२
४) जागतिक तापमान वाढ	२	६	५	४	५	१	६	८
एकूण	९	११	९	८	१०	५	११	१४

७) भूगोल व अंतराळ तंत्रज्ञान, ८) भूगोल व अवकाशविज्ञान

१) आकाश-अंतराळ तंत्रज्ञान, रिमोट सेन्सिंग	२	२	२	१	२	२	१	-
२) एरियल फोटोग्राफी	१	४	२	२	१	३	१	३
३) जीआयएस व जीपीएस	२	-	१	२	२	-	२	२
एकूण	५	६	५	५	५	५	४	५

विभाग दुसरा : भूगोल महाराष्ट्राच्या विशेष संदर्भासह

राज्यसेवा मुख्य परीक्षेच्या सामान्य अध्ययन पेपर-१ मध्ये '२' व '३' विभाग भूगोलाचा आहे. दुसरा विभाग भूगोल- महाराष्ट्राच्या विशेष संदर्भासह' व तिसरा विभाग 'कृषी' असा आहे.

एमपीएससीने नव्या अभ्यासक्रमात भूगोल हा घटक अत्यंत विस्तृत व चालू घडामोडींच्या अनुषंगाने समाविष्ट केला आहे. त्यात प्राकृतिक व मानवी भूगोलासह महाराष्ट्र व भारताचा भूगोल समाविष्ट करताना पर्यावरणासारख्या समकालीन विषयालाही स्थान दिले आहे.

अभ्यासक्रमातील मूलभूत संकल्पना, उपयोजित बाबी, विविध समस्यांवर मात करण्यासाठी हाती घेतलेल्या उपाययोजना व अभ्यासक्रमातील घटकासंबंधी भोवताली घडणाऱ्या चालू घडामोडी, अशा विविध आयामांना लक्षात घेऊन समावेशक अभ्यास करावा.

१) भूरूपशास्त्र

- १) पृथ्वीचे अंतरंग - रचना आणि घटना, अंतर्गत व बहिर्गत शक्ती, खडक व खनिजे
- २) भूरूप चक्र - संकल्पना, भूमीस्वरूपांच्या उत्क्रांतीवर परिणाम करणारे घटक, विविध भूमीस्वरूपे - नदी, हिमनदी, वारा व सागरी लाटांशी संबंधित भूमीस्वरूपे
- ३) भारताचा भूगोल - भारतीय उपखंडाची उत्क्रांती आणि भूरूपशास्त्र, भारताचे प्रमुख प्राकृतिक विभाग
- ४) महाराष्ट्राचा भूगोल - महाराष्ट्र राज्याची प्राकृतिक रचना आणि येथील भूरूपीकीय वैशिष्ट्ये, महाराष्ट्रातील नैसर्गिक भूदृश्ये/भूमीस्वरूपे - टेकड्या, कटक, पठारी प्रदेश, कुंभगर्ता (रांजण खळगे), धबधबे, उष्ण पाण्याचे झरे, पुळण (बीचेस).

या घटकामध्ये पृथ्वीच्या अंतरंगाच्या रचनेपासून ते थेट महाराष्ट्राच्या प्राकृतिक रचनेमधील सर्व घटक एकत्रित केले आहेत. त्यामुळे भूरूपशास्त्रातील महत्त्वाच्या संकल्पना, तसेच महाराष्ट्र व भारताच्या प्राकृतिक रचनेसंबंधी संकल्पनांचा अभ्यास करावा लागतो. नकाशा पुस्तकाचा वापर करून हा अभ्यास अधिकाधिक दृश्य आणि रसपूर्ण करावा.

पृथ्वीच्या अंतरंगातील विविध स्तर समजून घेताना त्याचे आधार, स्वरूप व वैशिष्ट्ये असे वर्गीकरण करून ते आकृतीच्या आधारे समजून घ्यावे. विविध संकल्पनेसंबंधी इतर बाबीही समजून घ्याव्यात. 'पृथ्वीची निर्मितीच्या' प्रक्रियेचा अभ्यास करून पृथ्वीच्या अंतरंगाची माहिती प्राप्त करण्याकरिता जे स्रोत (भूकंपलहरी व ज्वालामुखी) व पद्धती वापरल्या जातात त्याचा अभ्यास करावा.

भारताची व महाराष्ट्राची भूरूपशास्त्रीय रचना हा घटक उपयोजनात्मक स्वरूपाचा आहे.

प्राकृतिक भूगोलातील संकल्पनात्मक घटकांचा अभ्यास करताना मूळ संकल्पना समजावून घ्याव्यात. संकल्पनेमधील सर्व बारकावे समजण्यासाठी प्रमाणित व दर्जेदार पुस्तके व मार्गदर्शन आवश्यक असते. संकल्पनांचा अभ्यास करताना पाठांतराऐवजी समजून घेण्यावर व आकलनावर भर द्यावा.

भारताच्या व महाराष्ट्राच्या प्राकृतिक रचनेचा अभ्यास नकाशासहित करणे आवश्यक आहे. माहिती संकलित करताना प्रमाणित पुस्तके वाचून टिपणांच्या स्वरूपात नोट्स काढाव्यात, तक्ते बनवावेत.

प्राकृतिक भूगोल हा भूगोलाचा गाभा असल्याने सर्व मूलभूत संकल्पना त्यात समाविष्ट होतात. हा घटक पूर्णतः संकल्पनात्मक स्वरूपाचा आहे. संकल्पनात्मक बाबींबरोबरच उपयोजित घटक व चालू घडामोडींचा संवर्ग जोडून (विशेषतः भूकंप, पूर, त्सुनामी, वादळे) या प्रकरणाचा अभ्यास करावा.

घटक -उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
१) पृथ्वीचे अंतरंग	७	५	३	२	१	-	३	४
२) भूरूप चक्र	६	२	४	६	२	४	५	६
३) भारताचा भूगोल	१	६	५	५	१	१	३	-
४) महाराष्ट्राचा भूगोल	१	३	२	३	३	८	२	२
एकूण	१५	१६	१४	१६	७	१३	१३	१२

१) पृथ्वीचे अंतरंग

* रचना आणि घटना, अंतर्गत व बहिर्गत शक्ती, खडक व खनिजे

रचना आणि घटना

- १) पृथ्वीच्या अंतरंगातील पदार्थांमधील प्रमुख घटक व त्यांचे प्रमाण (१७ कि. मी. खोलीपर्यंत)
- a) ऑक्सिजन i) २८.०
b) सिलिकॉन ii) ८.१
c) अॅल्युमिनियम iii) ४७.०
d) लोह iv) ११.१
e) कॅल्शियम, सोडियम, पोटॅशियम व मॅग्नेशियम iii) ९.५
- पर्यायी उत्तरे :**
- (a) (b) (c) (d) (e)
१) (i) (iii) (v) (iv) (ii)
२) (iii) (i) (ii) (v) (iv)
३) (i) (ii) (v) (iv) (iii)
४) (iii) (ii) (i) (v) (iv)
- २) गाभ्याची घनता ही प्रावरणाच्या घनतेच्या दुपटीपेक्षा जास्त आहे परंतु घनफळ व वस्तुमान हे पृथ्वीच्या एकूण घनफळाच्या अनुक्रमे ..... आणि ..... आहे.
- १) १६% आणि ३२% २) १२.३% आणि १३.३%
३) २९०० आणि ६३७१ ४) ५.५ आणि १०.००
- ३) खालील विधाने पहा :
- a) पृथ्वीची सरासरी घनता ५.१२ ग्रॅम प्रति घन सें.मी. आहे.
b) पृथ्वीच्या भूकवचाची घनता २.८ ग्रॅम प्रति घन सें.मी. आहे.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) फक्त विधान (a) बरोबर आहे. २) फक्त विधान (b) बरोबर आहे.
३) विधाने (a) आणि (b) बरोबर आहेत. ४) विधाने (a) आणि (b) बरोबर नाहीत.
- ४) पृथ्वीच्या अंतरंगातील तापमान पृष्ठभागापासून खोल जावे तसे .....
- १) वाढत्या प्रमाणात कमी होते २) वाढत्या प्रमाणात वाढते
३) सारख्या प्रमाणात वाढते ४) घटत्या प्रमाणात वाढते.
- ५) पृथ्वीच्या अंतर्गत भागात वेगवेगळे गुणधर्म असलेले तीन विभाग ओळखले गेले. उदा. कवच, प्रावरण व गाभा.
- a) सियाल व सीमा यांच्यामधील घनतेत बदल होणाऱ्या क्षेत्रास कॉनरॅड विलगता म्हणून ओळखले जाते.
b) भूकंप लहरींच्या गतीमध्ये अचानक बदल होणाऱ्या क्षेत्रास मोहो बिलगता म्हणून ओळखले जाते.

- c) प्रावरण-गाभा सीमारेषा ही गुटेनबर्ग विलगतेने ठरविले जाते.
वरील विधानांपैकी कोणते विधान/विधाने सत्य आहेत ?
- १) (a) फक्त २) (b) आणि (c) फक्त
३) (a) आणि (c) फक्त ४) (a), (b) आणि (c)
- ६) पृथ्वीच्या अंतरंगातील गाभ्याच्या रचनेविषयी खालीलपैकी कोणते विधान सत्य आहे ?
- १) पृथ्वीच्या अंतरंगाचा गाभा सियालपासून बनलेला आहे.
२) पृथ्वीच्या अंतरंगाचा गाभा सायमापासून बनलेला आहे.
३) पृथ्वीच्या अंतरंगाचा गाभा निफेपासून बनलेला आहे.
४) पृथ्वीच्या अंतरंगाचा गाभा कठीण खडकापासून बनलेला आहे.
- ७) पृथ्वीचा केंद्रभाग कोणत्या नावाने ओळखला जातो ?
- १) सियाल २) सायमा ३) निफे ४) शिलावरण
- ८) पृथ्वीचे भूकवच मध्यावरण यांच्या दरम्यान ..... ही विलगता आढळते.
- १) मोहोरव्हिसिक २) गटेनबर्ग ३) विचर्ट ४) भूभौतिक

अंतर्गत व बहिर्गत शक्ती

- १) इ.स. १९१२ मध्ये भूखंडवहनाची संकल्पना कोणी मांडली ?
- १) अ. व्हॉन हंबोल्ट २) अ. वेबर ३) अ. वेगनर ४) कार्ल रिटर
- २) आजच्या अनेक खंडांच्या निर्मितीच्या अगोदर एकजिनसी खंड होता त्याचे नाव काय होते ?
- १) गोंडवाना २) लॉरेशिया ३) पॅजिया ४) टेथिस
- ३) भूखंड वहनाचे खालील कोणते महत्त्वाचे पुरावे आहेत ?
- a) भौगोलिक पुरावा b) हवामानाचा पुरावा c) जीवाश्माचा पुरावा d) औष्णिक शक्ती
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) (a) आणि (b) बरोबर आहेत. २) (c) आणि (d) बरोबर आहेत.
३) (a), (b) आणि (c) बरोबर आहेत. ४) (b) आणि (d) बरोबर आहेत.
- ४) खालील वैशिष्ट्ये कोणत्या भूकंप लहरीची आहेत ?
- अ) भूकंप केंद्रापासून सरळ दिशेने प्रवास करतात आणि भूपृष्ठावर येतात.
ब) जास्त घनतेच्या भागातून जाताना लहरींचा वेग वाढतो.
क) द्रव पदार्थातून जाताना लहरींचा वेग मंदावतो.
- १) प्राथमिक लहरी २) दुय्यम लहरी ३) भूपृष्ठ लहरी ४) सामान्य लहरी
- ५) खालीलपैकी कोणत्या भूकंप लहरी द्रव पदार्थातून जात नाहीत ?
- १) प्राथमिक २) द्वितीय ३) तृतीय ४) चतुर्थ
- ६) a) अंतर्गत शक्तींचा उगम पृथ्वीच्या भूगर्भातून होऊन भूपृष्ठ निर्मिती ही ज्वालामुखी व भूकंपासारख्या घटनेतून होत असते.
b) बाह्य शक्तींचा उगम बाह्यस्थ स्रोतातून होतो (सूर्य) व या भूपृष्ठाच्या झीजेस नदी, वारे व इतर बाह्य कारके कारणीभूत असते.

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b) बरोबर २) (a) बरोबर (b) चूक ३) (a) चूक (b) बरोबर ४) (a) आणि (b) चूक
- ७) खालीलपैकी कोणत्या शक्ती या त्सुनामी लाटांच्या निर्मितीस कारणीभूत असतात ?
- a) भूकंपामुळे (सागरी) पाण्याचे उभ्या दिशेने विस्थापन
b) भूकंपामुळे (सागरी) पाण्याचे आडव्या दिशेने विस्थापन

- c) महासागरातल्या प्रचंड उग्र ज्वालामुखी उद्रेकांमुळे
d) सागरतळावर वेगवान राशी हालचालीमुळे

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b)   २) (c) आणि (d)   ३) (b) आणि (c)   ४) वरीलपैकी सर्व
८) अटलांटिक व पॅसिफिक महासागरांप्रमाणे हिंदी महासागरातील सागरी प्रवाहचक्र नियमितपणे व अखंडगतीने कार्यरत राहात नाही, कारण :

- १) २५ अंश उत्तर अक्षवृत्तापलीकडे भूभाग भूखंडाने व्यापलेला आहे.
२) प्रचलित वाऱ्यांचा समुद्रप्रवाहाच्या दिशेवर परिणाम होतो.
३) हिंदी महासागरावर ऋतुमानानुसार मोसमी वाऱ्यांची दिशा बदलते.
४) वरील सर्व

- ९) खालीलपैकी कोणते विधान/विधाने वली पर्वत निर्मितीच्या स्पष्टीकरणाशी संबंधित आहे ?

- a) भूमीखंडाच्या क्षितिजसमांतर हालचाली
b) भूमीखंडाच्या ऊर्ध्वगामी हालचाली
c) दोन भूमीखंडांच्या एकाच दिशेला समांतर हालचाली

पर्यायी उत्तरे :

- १) फक्त (a)   २) (a) आणि (b)   ३) (b) आणि (c)   ४) सर्व पर्याय
१०) जोड्या लावा :

स्तंभ - I (पर्वत)   स्तंभ - II (प्रकार)

a) ब्लॉक फॉरेस्ट	i) अवशिष्ट
b) ऑपलाशीयन	ii) ठोकळा
c) राजमहाल	iii) ज्वालामुखीय
d) पोपा	iv) घडीचा

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(ii)	(iii)	(i)
२)	(ii)	(iv)	(iii)	(i)
३)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
४)	(i)	(iii)	(ii)	(iv)

- ११) जोड्या लावा :

स्तंभ-I (पर्वत)   स्तंभ-II (प्रकार)

a) ब्लॉक फॉरेस्ट	i) अवशिष्ट पर्वत
b) ऑपलाशीयन	ii) ठोकळ्याचा पर्वत
c) राजमहाल	iii) ज्वालामुखी पर्वत
d) पोपा पर्वत	iv) घडीचा पर्वत

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(ii)	(iii)	(i)
२)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
३)	(ii)	(iv)	(iii)	(i)
४)	(i)	(iii)	(ii)	(iv)

- १२) a) पृथ्वीवरील सर्वोच्च बिंदू ८८४८ मी. असला तरी, खंडांची सरासरी उंची ही केवळ ८७५ मीटर एवढीच आहे.
b) सागराचा सर्वात खोल बिंदू ११३५० मी. असला तरी महासागरांची सरासरी खोली ही समुद्र सपाटीपासून ३७२९ मी. एवढी भरते.

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b) बरोबर
३) (a) चूक (b) बरोबर
१३) जोड्या लावा :

स्तंभ - I (ज्वालामुखी)

स्तंभ - II (प्रदेश)

a) माऊंट पोपा	i) आफ्रिका
b) किलिमांजारो	ii) जपान
c) कॅकाटो	iii) मॅनमार
d) फुजीयामा	iv) इंडोनेशिया

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(i)	(iv)	(iii)	(ii)
२)	(i)	(iii)	(iv)	(ii)
३)	(iii)	(i)	(iv)	(ii)
४)	(iii)	(i)	(ii)	(iv)

खडक व खनिजे

- १) पृथ्वीचे कवच खडकांनी बनलेले आहे. खडकांबाबत कोणते विधान चुकीचे आहे?
१) काहीवेळा लाव्हारस पृथ्वीत खोल थंड होतो. लाव्हारस हळुवार थंड होतो म्हणून बारीक कण तयार होतात. ग्रॅनाइट या प्रक्रियांचे उदाहरण आहे. ते इग्निज (इग्निअस) खडक आहेत.
२) मसाल्यांचे वा धान्य दळण्या/कुटण्यासाठी वापरले जाणारे दगड ग्रॅनाइटचे असतात.
३) लाल किल्ला गाळाच्या (सेडिमेंटरी) दगडांनी बनवलेला आहे.
४) ताजमहाल रूपांतरित (मेटमॉर्फिक) दगडांनी बनवलेला आहे.
- २) खडक तीन प्रकारचे असतात- अग्निज (इग्निअस), गाळाचे (सेडिमेंटरी) व रूपांतरित (मेटमॉर्फिक). धातू खनिज सर्वसाधारणपणे कोणत्या खडकात आढळतात?
१) अग्नीज व गाळाच्या खडकांत
३) अग्नीज व रूपांतरित खडकांत
२) गाळाच्या व रूपांतरित खडकांत
४) केवळ अग्नीज खडकांत
- ३) ज्या खडकामध्ये ६५ टक्के पेक्षा जास्त सिलिकाचे प्रमाण असते, त्यास काय म्हणतात?
१) बेसिक खडक
२) अॅसिडिक खडक
३) मेटमॉर्फिक खडक
४) प्लुटॉनिक खडक
- ४) खालील विधाने पहा :
a) अॅरीनेशियस खडक हे स्तरीत प्रकारचे खडक आहेत.
b) अॅरीनेशियस खडकामध्ये वाळूचे प्रमाण जास्त असते.

पर्यायी उत्तरे :

- १) फक्त विधान (a) बरोबर आहे.
३) विधाने (a) आणि (b) बरोबर आहेत.
२) फक्त विधान (b) बरोबर आहे.
४) विधाने (a) आणि (b) बरोबर नाहीत.

- ५) खालीलपैकी कोणते विधान **बरोबर नाही** ?
- १) शिलारसाच्या उष्णतेमुळे चुनखडीचे रूपांतर ग्रॅफाइटमध्ये होते.
  - २) अँथासाइट हा रूपांतरित खडक आहे.
  - ३) वनस्पतीपासून तयार झालेल्या खडकात खनिजतेलाचे साठे आढळतात.
  - ४) डाइक खडक शिलारसापासून तयार होतात.

२) भूरूप चक्र

- * **संकल्पना, भूमीस्वरूपांच्या उत्क्रांतीवर परिणाम करणारे घटक, विविध भूमीस्वरूपे - नदी, हिमनदी, वारा व सागरी लाटांशी संबंधित भूमीस्वरूपे**

भूरूप चक्र संकल्पना

- १) खालीलपैकी कोणी भूरूप चक्राची संकल्पना मांडली ?
- १) आल्फ्रेड वेगनर
  - २) रिचर्ड हार्टशोन
  - ३) कार्ल रिटर
  - ४) डब्ल्यू. एम. डेव्हिस

भूमीस्वरूपांच्या उत्क्रांतीवर परिणाम करणारे घटक

- १) अप-पर्जन हा खालीलपैकी कोणत्या विदारणाचा प्रकार आहे ?
- १) रासायनिक
  - २) कायिक/भौतिक
  - ३) जैविक
  - ४) भस्मीकरण
- २) जोड्या लावा.

माध्यम

- a) जल/पाणी
- b) वारा
- c) गुरुत्वाकर्षण
- d) बर्फ

जमा होणारे पदार्थ किंवा सामग्रीचे उगमस्थान

- i) मिश्रडबरी
- ii) हिमोढ
- iii) वाळूची टेकडी
- iv) गाळ

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(iii)	(i)	(ii)
२)	(ii)	(iv)	(iii)	(i)
३)	(iii)	(i)	(ii)	(iv)
४)	(iv)	(ii)	(i)	(iii)

- ३) खाली बाह्यकारकांच्या खनन कार्यामुळे निर्माण होणारे भूआकार दिले आहेत. त्यांचा योग्य क्रम लावा.

a) सागरी लाटा	i) द्विपगिरी
b) हिमनदी	ii) 'व्ही' आकाराची दरी
c) नदी	iii) स्टॅक
d) वारा	iv) 'यु' आकाराची दरी

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iii)	(ii)	(i)	(iv)
२)	(iii)	(iv)	(ii)	(i)
३)	(i)	(iii)	(iv)	(ii)
४)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)

विविध भूमीस्वरूपे

- १) खालीलपैकी कोणत्या सागर गर्ता ह्या/ही प्रशांत महासागरात स्थित नाही ?
a) टोंगा गर्ता   b) मरियाना गर्ता   c) जावा गर्ता
d) साऊथ सॅण्डविच गर्ता   e) कुरील-कामचाटका गर्ता

पर्यायी उत्तरे :

- १) फक्त (c)   २) (b) आणि (c)   ३) (c) आणि (d)   ४) (d) आणि (e)
२) खालील विधान 'अ' आणि कारण 'र' वाचा :

विधान 'अ' : द्रवरूपातील बेसिक लाव्हा प्रामुख्याने पठार निर्मितीला कारणीभूत असतो.

कारण 'र' : ज्वालामुखीतून बाहेर पडणाऱ्या बेसिक लाव्हाचा विलय बिंदू हा अतिशय कमी असतो. योग्य पर्याय निवडा :

- १) 'अ' आणि 'र' ही दोन्ही विधाने सत्य असून 'र' हे 'अ' चे सुयोग्य स्पष्टीकरण देते.
२) 'अ' आणि 'र' ही दोन्ही विधाने सत्य असली तरी 'र' हे 'अ'चे सुयोग्य स्पष्टीकरण देत नाही.
३) 'अ' सत्य असून 'र' असत्य आहे.
४) 'अ' असत्य असून 'र' सत्य आहे.

नदीशी संबंधित भूमीस्वरूपे

- १) नदीच्या खनन कार्यामुळे कोणते भू-आकार निर्माण होतात ?
१) रांजण खळगे, धबधबा, 'व्ही' आकाराची दरी   २) धबधबा, 'व्ही' आकाराची दरी, पुराचे मैदान
३) पुराचे मैदान, 'व्ही' आकाराची दरी, त्रिभुज प्रदेश ४) वरीलपैकी कोणतेही नाही
- २) खालीलपैकी कोणत्या नद्या खचदरीतून वाहतात ?
१) भीमा - कोयना   २) वर्धा - वैनगंगा   ३) तापी - नर्मदा   ४) गोदावरी - कृष्णा
- ३) पश्चिम किनारी प्रदेशात नद्यांनी खालीलपैकी कोणते प्रारूप तयार केलेले आहे ?
१) आयताकार   २) समांतर   ३) जाळीसदृश्य   ४) वरीलपैकी एकही नाही
- ४) 'यु' आकाराच्या दरीच्या निर्मितीसाठी कोणता पर्याय बिनचूक आहे ?
a) नदीच्या खनन कार्यामुळे तयार होते.   b) नदीच्या संचयन कार्यामुळे तयार होते.
c) हिमनदीच्या खनन कार्यामुळे तयार होते.   d) हिमनदीच्या संचयन कार्यामुळे तयार होते.
१) फक्त (a)   २) (a) आणि (b)   ३) (b) आणि (d)   ४) फक्त (c)
- ५) 'व्ही' आकाराच्या दऱ्या, घळई, जलप्रपात ही भूरूपे खालीलपैकी कोणत्या कारणामुळे निर्माण होतात ?
१) नदी   २) हिमनदी   ३) समुद्रलाटा   ४) भूमिगत पाणी
- ६) पॉवेलद्वारा वर्णित अनुवांशिक वर्गीकरणाच्या आधारावर डेव्हीसने उताराला अनुसरून, दरीच्या प्रकारांचे वर्गीकरण विकसित केले, ते कोणते ?
१) युवा, प्रौढ, वृद्ध
२) अनुवर्ती, परावर्ती, प्रत्यानुवर्ती, नवानुवर्ती, अक्रमवर्ती
३) अपनती, अभिनती, भ्रंशरेखा संधी
४) पुनर्वर्ती, अध्यारोपी, निम्नजीत, पुनर्जिवीत
- ७) जल निस्सार पद्धतीत प्रदेशातील भूवैज्ञानिक संरचना व नदी प्रवाह यांच्यात कोणताही संबंध आढळत नाही त्याला म्हणतात :
१) वृक्षाकृती निस्सार प्रारूप   २) जाळीदार निस्सार प्रारूप
३) आयताकृती निस्सार प्रारूप   ४) अध्यारोपित निस्सार प्रारूप

८) नदीच्या क्षरणामुळे निर्मित भूविशेष कोणते ?

- a) कुंभगर्ता किंवा कुंभ खळगे
c) धबधबा

- b) धावत्या
d) टेकडी

पर्यायी उत्तरे :

१) फक्त (a) बरोबर

२) (b) आणि (c) बरोबर

३) (a), (b) आणि (c) बरोबर

४) (d) आणि (b) बरोबर

हिमनदीशी संबंधित भूमीस्वरूपे

१) खालीलपैकी कोणते भूरूप हिमनदीनिर्मित भूदृश्याचा भाग नाही ?

- १) हिमोढ कटक   २) हिमोढगिरी   ३) मेषशिला   ४) वरील एकही नाही

२) कायमस्वरूपी व हंगामी हिमाच्छादित प्रदेशाच्या दरम्यानचा प्रदेश कोणत्या नावाने ओळखतात ?

- १) हिमक्षेत्रे   २) हिमटोपी   ३) हिमनदी   ४) वरीलपैकी नाही

३) खालील विधाने पहा :

- a) हिमनदीने कार्य केलेल्या प्रदेशात आगंतुक खडक आढळतात.
b) आगंतुक खडक स्थानिक खडक असतो.

पर्यायी उत्तरे :

१) फक्त विधान (a) बरोबर आहे.

२) फक्त विधान (b) बरोबर आहे.

३) विधाने (a) आणि (b) बरोबर आहेत.

४) विधाने (a) आणि (b) बरोबर नाहीत.

४) खालील आकृतीत दाखवलेल्या भू-आकार कोणत्या झीज करणाऱ्या कारकामुळे निर्माण झाला आहे ?

- १) वारा   २) नदी   ३) हिमनदी   ४) भूमीगत पाणी

५) खालीलपैकी कोणत्या कारकामुळे सर्क ची निर्मिती होते ?

- १) नदी   २) हिमनदी   ३) वारा   ४) सागरी लाटा

वान्यांशी संबंधित भूमीस्वरूपे

१) खालीलपैकी कोणता शुष्क प्रदेशातील संचयन भूरूप नाही ?

- १) वालुकागिरी   २) यारदांग   ३) लोएस   ४) ऊर्मिचिन्ह

२) जोड्या लावा :

- a) हमादा   i) खडकाळ वाळवंट
b) रेग   ii) वाळूचे वाळवंट
c) अर्ग   iii) दगडाळ वाळवंट
d) दुर्भूमि   iv) घळपाडी धूप

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
२)	(i)	(iii)	(ii)	(iv)
३)	(iv)	(ii)	(iii)	(i)
४)	(iv)	(iii)	(i)	(ii)
- ३) यारदांग हे भूरूप कोणत्या प्रदेशात आढळते ?
१) महासागरीय   २) वाळवंटी   ३) आर्द्रप्रदेश   ४) हिमाच्छादित
- ४) पश्चिम मैदानाच्या दक्षिण भागातील शुष्क वाळवंटी प्रदेशात प्रामुख्याने ..... आढळतात.
१) रंजण खळगे   २) खाऱ्या पाण्याची सरोवरे
३) गोड्या पाण्याची सरोवरे   ४) नैसर्गिक गुहा
- ५) वाळवंटात यारदांगच्या निर्मितीसाठी कठीण व मृदू खडकांच्या थरांची खालीलपैकी कोणती रचना आवश्यक असते ?
१) क्षितिज समांतर   २) उभ्या स्थितीत एकानंतर एक
३) तिरपी   ४) अनिश्चित स्वरूपाची
- ६) द्विपगिरी काय आहे ?
१) वाळवंटी प्रदेशात वाऱ्याच्या खनन कार्यामुळे तयार झालेला भूआकार
२) नदीच्या खनन कार्यामुळे तयार झालेला भूआकार
३) वाळवंटी प्रदेशात वाऱ्याच्या भरण कार्यामुळे तयार झालेला भूआकार
४) हिमनदीच्या भरण कार्यामुळे तयार झालेला भूआकार
- ७) पुढील विधान/विधानांपैकी कोणते **बरोबर** आहे / आहेत ?
a) वाऱ्याचा वेग जेव्हा मंद होतो, तेव्हा वाळू कण (रेती) एक ठिकाणी जमा होतात, त्यालाच वालुका गिरी म्हणतात.
b) वालुका गिरी निर्मितीकरिता वारा एका दिशेने वाहणे आवश्यक आहे.

पर्यायी उत्तरे :

१)	फक्त (a)	२) फक्त (b)	३) दोन्ही	४) एकही नाही
- ८) खालीलपैकी कोणते भूरूप हे चुनखडी प्रदेशाशी निगडित **नाही** ?
१) विलयन विवर   २) हिमोढ   ३) आर्सेशियन विहीर   ४) शुष्क दरी

सागरी लाटांशी संबंधित भूमीस्वरूपे

- १) खालीलपैकी कोणता भू-आकार सागरी लाटांच्या निक्षेपण कार्यामुळे निर्माण होतो ?
१) कोव्हेज   २) आखात   ३) बारखण   ४) पुळण
- २) समुद्रकडा हे भूमीस्वरूप समुद्र लाटांच्या ..... कार्यामुळे निर्माण होतो.
१) संचयन   २) खनन   ३) वहन   ४) यापैकी नाही
- ३) टॉंबोलो आणि पुळण ही भूरूपे ..... च्या कार्याशी संबंधित आहेत.
१) वारा   २) सागरी लाटा   ३) हिमनदी   ४) भूमिगत पाणी

३) भारताचा भूगोल

* भारतीय उपखंडाची उत्क्रांती आणि भूरूपशास्त्र, भारताचे प्रमुख प्राकृतिक विभाग

भारतीय उपखंडाची उत्क्रांती आणि भूरूपशास्त्र

- १) हिमालयास दक्षिणेकडे वक्राकार प्राप्त झाला आहे कारण :
- १) भारतीय द्वीपकल्प उत्तरेकडे सरकत असताना दोन्ही बाजूने (पश्चिम व पूर्व) ते जास्तीत जास्त उत्तरेकडे ढकलले गेले.
- २) भारतीय द्वीपकल्प उत्तरेकडे सरकत असताना मध्यभागी ते जास्तीत जास्त उत्तरेकडे ढकलले गेले.
- ३) युरेशिया दक्षिणेकडे सरकत असताना हिमालयाच्या/चे दोन्ही (पश्चिम व पूर्व) भाग (बाजू) जास्तीत जास्त दक्षिणेकडे ढकलले गेले.
- ४) टेथिस समुद्राचा वक्राकार (वळण) दक्षिणेकडे होता
- २) खालीलपैकी कोणते उदाहरण/उदाहरणे खच दरीची आहे/आहेत ?
- a) पूर्व आफ्रिकेची दरी आणि व्हाईनची दरी   b) नर्मदा आणि तापीची नदी
- c) गंगा आणि यमुनेची दरी   d) ब्रह्मपुत्रेची दरी
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) फक्त (a)   २) फक्त (b)   ३) फक्त (a) आणि (b)   ४) फक्त (d)
- ३) खालीलपैकी कुठले भूरूपशास्त्रीय घटक पुरांकरिता कारणीभूत ठरतात ?
- a) अतिवृष्टी   b) ढगफुटी   c) उष्णकटिबंधीय वादळ
- d) जंगलतोड / निर्वनीकरण   e) मोठे पाणलोट क्षेत्र   f) पाण्याचा अपुरा निचरा
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) (a), (b) आणि (c)   २) (a), (b), (c) आणि (d)   ३) (d), (e) आणि (f)   ४) (e) आणि (f) फक्त
- ४) जोड्या लावा :
- a) पश्चिम किनाऱ्याजवळील दीव   i) बुडलेल्या पर्वतांची शिखरे
- b) पूर्व किनाऱ्याजवळील श्रीहरीकोटा   ii) सागरी प्रवाळांच्या साचण्यामुळे झालेली निर्मिती
- c) अरबी समुद्रातील लक्षद्वीप   iii) वाळूच्या संचयनामुळे झालेली निर्मिती
- d) बंगालच्या उपसागरातील अंदमान व निकोबार   iv) मुख्य भूमी पासून अलग झालेला भाग
- पर्यायी उत्तरे :**
	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)
२)	(iv)	(ii)	(iii)	(i)
३)	(i)	(iii)	(ii)	(iv)
४)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)

भारताचे प्रमुख प्राकृतिक विभाग

पर्वतीय प्रदेश

- १) पुढे हिमालयातील ४ खिंडी नमूद आहेत. त्यांची चुकीचे विधान निवडा.
- १) बारा लक्षा हिमाचल लेह लडाखशी जोडते.   २) बुरझिल खिंड श्रीनगर गंगा खोऱ्याला जोडते.
- ३) चांग ला काराकोरम लडाखशी जोडते.   ४) दिफू खिंड अरुणाचल प्रदेश मंडालेशी जोडते.

- २) हिमालयामध्ये दक्षिणेकडून उत्तरेकडे आढळणाऱ्या खिंडींचा योग्य क्रम लावा :
- १) कालापाणी, बुर्झिल, बनिहाल, पिर-पांजाळ   २) बनिहाल, पिर-पांजाळ, बुर्झिल, कालापाणी
३) पिर-पांजाळ, बनिहाल, बुर्झिल, कालापाणी   ४) बुर्झिल, कालापाणी, पिर-पांजाळ, बनिहाल
- ३) पुढील दोन विधानांपैकी कोणते **योग्य** आहे?
- a) करेवाज् जम्मू व काश्मीरमधील खोऱ्यातील सरोवरजन्य भू आकार आहेत.
b) पालमपूर, पुलवामा, कुळगाव येथील करेवाज् उच्च प्रतीच्या आक्रोडसाठी ओळखले जातात.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही
- ४) खालीलपैकी कुठला/ले हिमखंड हे/हा कांचनगंगा एव्हरेस्ट या क्षेत्राचा भाग **नाही/नाहीत?**
- a) झेम्   b) खुंबु   c) कॅंगशुंग
d) तोलाम बाऊ   e) गाशेर ब्रुम
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) (a) आणि (e)   २) (b) आणि (d)   ३) फक्त (c)   ४) फक्त (e)
- ५) पुढील विधानांचा विचार करा.
- a) नथुला खिंड सतलज दरी दर्शविते.
b) मिझो व रखाइन टेकड्या पूर्व-पश्चिम आहेत.
c) लहान वाळवंट जैसलमेर व जोधपूर मधील लुनीपासून वायव्य दिशेस पसरले आहे.
d) कार्डमम डोंगर पूर्व घाटाचाच पुढील भाग आहे.
e) पूर्व व पश्चिम घाटांची उंची जवळपास सारखी आहे.
f) पूर्वेकडील समुद्र पट्टी पश्चिमेपेक्षा अरुंद आहे.
- वरीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत?
- १) केवळ (a)   २) (b) व (d)   ३) केवळ (c)   ४) (e) व (f)

पठारी प्रदेश

- १) छोटा नागपूर पठार व शिलाँग पठार यांच्या दरम्यानचा प्रदेश खालीलपैकी कोणत्या प्रकारचा आहे?
- १) खचदरीचा   २) गंगेच्या खनन कार्यामुळे तयार झालेला
३) अधोभ्रंशीत प्रदेशाचा   ४) गंगेच्या गाळाच्या संचयनातून अधोवक्रीत झालेला
- २) खालील कोणते विधान चुकीचे आहे?
- १) दक्षिण पठारात गोदावरीचे खोरे दुसरे सर्वात मोठे खोरे असून ते भारताचे १०% क्षेत्र व्यापते.
२) गोदावरीनंतर कृष्णा नदीचे खोरे सर्वात मोठे आहे.
३) महानदीचे खोरे पठारातील तिसरे सर्वात मोठे खोरे आहे.
४) नर्मदा व कावेरी नद्यांचे खोरे जवळपास सारखे आहे.
- १) (b)   २) (c)   ३) (d)   ४) कोणतेही नाही

भारतातील नद्या

- १) पुढील विधानांचा विचार करा.
- a) हिमालयाच्या नद्या बर्फ व हिमनद्यांच्या वितळण्याने उगम पावतात.
b) म्हणून हिमालयाच्या नद्या निरंतर वाहत असतात व पूर स्थिती ओढवतात.
c) पावसाळ्यात हिमालयात भरपूर पाऊस पडतो.
d) नद्या फुगतात व पूरस्थिती उद्भवते.

- १) चारही विधाने बरोबर परंतु (a) व (c) ही (b) व (d) करिता अनुक्रमे कारणीभूत नाहीत.
 २) (b) बरोबर व (a) त्यांचे योग्य कारण आहे.
 ३) (d) बरोबर व (c) त्यांचे योग्य कारण आहे.
 ४) (b) व (d) दोन्ही बरोबर (a) व (c) त्यांची बरोबर अनुक्रमे कारणे आहेत.
- २) इंडस आयोगाविषयीच्या पुढील विधानांपैकी कोणते **योग्य नाही?**
 १) जागतिक बँकेने इंडस आयोग स्थापन केले.
 २) भारत व पाकिस्तानमधील या संबंधातील दुरावा/बेबनाव नाहीसा करण्यास्तव ते तात्पुरते स्थापन केले आहे.
 ३) भारत व पाकिस्तानमध्ये त्यामुळे इंडस व तिच्या उपनद्यांच्या पाणी वाटपासाठी करार झाला आहे.
 ४) भारताला रावी, बिआस व सतलजचे पाणी मिळते, तर पाकिस्तानला चिनाब, झेलम, इंडसचे.
- ३) पुढील दोन विधानांपैकी कोणते **योग्य** आहे?
 a) घटप्रभा नदीवरील गोकाक धबधबा नायगरा धबधब्यासारखा वाटतो.
 b) भारतातील सर्वात उंच धबधबा शरावती नदीवर आहे.

पर्यायी उत्तरे :

- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही

सागरी किनारपट्टीचा प्रदेश व बेटे

- १) निकोबार समूह बेटात एकूण १९ बेटे आहेत.
 त्यांच्या बाबतच्या खालील विधानांपैकी कोणती योग्य नाहीत ?
 a) ग्रेट निकोबार सगळ्यात मोठे बेटे आहे.   b) कार निकोबार सगळ्यात उत्तरेस आहे.
 c) बॅरन बेट एक मृत ज्वालामुखी आहे.   d) नारकोन डॅम बेट एक सुप्त ज्वालामुखी आहे.
- पर्यायी उत्तरे :**
 १) (a) व (b)   २) (c) व (d)   ३) (a) व (c)   ४) (b) व (d)
- २) भारतात संवर्धनासाठी व व्यवस्थापनासाठी ठरवली गेलेली चार मुख्य/प्रवाळ पोवळे (कोरल रिफ) क्षेत्रे पुढीलप्रमाणे :
 a) गल्फ ऑफ मन्नार   b) गल्फ ऑफ कच्छ   c) लक्षद्वीप   d) अंदमान व निकोबार बेटे
- यात भर दिला जात आहे :
 p) न होण्यावर निरंतर तपासणी व निगराणी करून   q) पुनर्वत करण्यावर
 r) न होऊ देणे ही खर्चीक व वेळ खालू बाब आहे.   s) पुनर्वत करणे ही खर्चीक व वेळखालू बाब आहे.

पर्याय :

- १) (p) व (q) दोन्ही पर्याय योग्य आहेत.   २) (p) बरोबर आहे (s) कारणाकरता
 ३) (q) बरोबर आहे (r) कारणाकरता   ४) (p) वा (q) काहीच बरोबर नाही
- ३) पुढीलपैकी कोणते विधान **योग्य** आहे?
 १) भारताच्या एकूण जमिनीच्या १% पेक्षा कमी क्षेत्र खारफूटी खाली आहे.
 २) भारताच्या सर्व १२ समुद्रकिनारी राज्यात / केंद्र प्रशासित प्रदेशात खारफूटी नमूद आहेत.
 ३) भारतात सर्वात अधिक खारफूटी पश्चिम बंगालमध्ये आहे.
 ४) वरील सर्व
- ४) सागरतटीय नियमन क्षेत्र अधिसूचना २०११ नुसार कोणते क्षेत्र संरक्षण व संवर्धन करण्यास निश्चित केले आहे?
 a) ओहोटी रेषेपासून जमिनीकडे ५०० मीटर   b) भरती रेषेपासून समुद्राकडे १२ नाविक मैल
 c) ओहोटी रेषेपासून समुद्राकडे १२ नाविक मैल   d) भरती रेषेपासून समुद्राकडे १२ नाविक मैल
- १) (b) आणि (d)   २) (a) आणि (c)   ३) (a) आणि (d)   ४) (b) आणि (c)

- ५) खालील विधानांवर विचार करा :
- a) समुद्रतट - भरतीच्या पाठ्याची कमाल मर्यादा व ओहटीच्या पाण्याची किमान मर्यादा यातील भाग.
b) अपतट - ओहटीच्या किमान मर्यादेपलीकडील समुद्राच्या दिशेकडेच्या खंडात उताराचा उथळ भाग.
c) अग्रतट - ओहटीच्या किमान मर्यादेपासून भरतीच्या सरासरी मर्यादेपर्यंतचा भाग.
d) पश्च तट - भरतीच्या सरासरी मर्यादेपासून किनाऱ्यावरील समुद्रकड्यांचा पायथ्या पर्यंतचा भाग.

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b) बरोबर २) (a),(b) आणि (c) बरोबर
३) (b),(c) आणि (d) बरोबर ४) (a),(b),(c) आणि (d) बरोबर
- ६) मुंबई कोणत्या समुद्र किनारी नियम क्षेत्रात येते ?
१) फक्त I २) I आणि II ३) III आणि IV ४) फक्त IV
- ७) किनारी नियामक क्षेत्र-२ नुसार खालीलपैकी कोणत्या कार्यास परवानगी आहे?
१) क्षेत्रात सर्वत्र घरांना परवानगी आहे. २) निःक्षारीकरण करण्यासाठी यंत्रसंच
३) कोणत्याही मालाची साठवण ४) वरील एकही नाही
- ८) भारत सरकारने सागरी किनारा नियम विभागाच्या (C.R.Z.) प्रादेशिक सिमांकनामधून खालीलपैकी कुठले क्षेत्र वगळले आहे?
a) मुंबई व मुंबई परिसरातील बेटे b) अंदमान - निकोबार आणि लक्षद्विपीय बेटे
c) भारताचा पूर्व किनारी प्रदेश d) मलबार किनारी प्रदेश

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b) २) फक्त (b) ३) फक्त (c) ४) (c) आणि (d)

भारताचे भूराजकीय महत्त्व

- १) उत्तर भारतीय त्रिकोणाच्या शिरोबिंदूवर ज्या पाच आशियाई देशांच्या सीमा एकत्रित आल्या आहेत त्यांची नावे:
१) भारत, चीन, ताजिकिस्तान, अफगाणिस्तान व पाकिस्तान
२) भारत, नेपाळ, भूतान, चीन व ताजिकिस्तान
३) भारत, चीन, अफगाणिस्तान, भूतान व नेपाळ
४) भारत, चीन, भूतान, अफगाणिस्तान व ताजिकिस्तान
- २) खालील दोन विधानांपैकी कोणते बरोबर आहे ?
a) आकारात भारत चायनाच्या जवळपास एक चतुर्थांश आहे.
b) गुजरातपासून अरुणाचल प्रदेशापर्यंत सुमारे २ तासांचा वेळेचा फरक आहे.

पर्यायी उत्तरे :

- १) केवळ (a) बरोबर आहे २) केवळ (b) बरोबर आहे
३) न (a) बरोबर न (b) ४) (a) व (b) दोन्ही बरोबर
- ३) खालीलपैकी कोणत्या भारताच्या शेजारी राष्ट्राची सीमा भारताशी लागून सर्वात अधिक आहे?
१) भूतान २) पाकिस्तान ३) बांगलादेश ४) नेपाळ
- ४) भारताच्या पश्चिमेस व वायव्येस खालील देश आहेत.
१) पाकिस्तान व अफगाणिस्तान २) नेपाळ व चीन
३) पाकिस्तान व भूतान ४) बांगलादेश व ब्रह्मदेश
- ५) खालीलपैकी कुठले घटक हे हिंदी महासागरातील शांतता प्रक्रिया बाधित करत नाहीत?
a) हिंदी महासागरालगत असलेले अनेक देश हे लहान व आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत आहेत.

- b) येथील बऱ्याच शेजाऱ्यांमध्ये असलेले वितुष्टांचे राजकीय संबंध
 c) चीन व जपान यांचा वाढता हस्तक्षेप
 d) मुसलमान राष्ट्रांमध्ये वाढणारा दहशतवाद

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (c)   २) (b) आणि (c)   ३) (c) आणि (d)   ४) यापैकी कुठलेही नाही
- ६) संयुक्त संस्थानांनी केले त्याप्रमाणे न करता पुढीलपैकी कोणत्या देशांनी, पोखरण येथे ११ मे १९९८ ला भारताने केलेल्या अणुचाचणीनंतरही, भारताशी नेहमीसारखे आर्थिक संबंध ठेवले होते ?
- १) फ्रान्स, कॅनडा, जर्मनी   २) जर्मनी, डेन्मार्क, स्वीडन
 ३) फ्रान्स, रशिया, जर्मनी   ४) रशिया, फ्रान्स, नॉर्वे

४) महाराष्ट्राचा भूगोल

- * महाराष्ट्र राज्याची प्राकृतिक रचना आणि येथील भूरूपीकीय वैशिष्ट्ये, महाराष्ट्रातील नैसर्गिक भूदृश्ये/भूमीस्वरूपे – टेकड्या, कटक, पठारी प्रदेश, कुंभकर्ता (रांजण खळगे), धबधबे, उष्ण पाण्याचे झरे, पुळण (बीचेस)

महाराष्ट्र राज्याची प्राकृतिक रचना

- १) महाराष्ट्राचे प्राकृतिक विभाग ओळखण्यासाठी प्रामुख्याने उंची, उठाव आणि ..... हे घटक वापरले जातात.
 १) पर्जन्य   २) तापमान   ३) मृदा   ४) उताराची दिशा
- २) महाराष्ट्रात अधोमुखी व ऊर्ध्वमुखी लवण स्तंभ ..... येथे अहमदनगर जिल्ह्यात आढळतात.
 १) कान्हूर   २) राहुरी   ३) कर्जत   ४) शिरूर
- ३) महाराष्ट्रातील भूदृश्यांच्या विकासात खालीलपैकी ..... या हवामान घटकाची भूमिका महत्त्वाची आहे.
 १) आभ्राच्छादन   २) आर्द्रता   ३) पर्जन्य   ४) तापमान

महाराष्ट्र राज्याची राजकीय /भूरूपीकीय वैशिष्ट्ये

- १) खालीलपैकी कोणते / कोणती विधान / विधाने बरोबर नाही/त ?
 a) १५ ऑगस्ट १९९९ रोजी परभणी जिल्ह्याचे विभाजन झाले.
 b) हिंगोली कयाधू नदीच्या किनाऱ्यावर वसले आहे.
 c) वसमत तालुका परभणी जिल्ह्यात आहे.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) विधान (a)   २) विधान (a) आणि (b)   ३) विधान (a) आणि (c)   ४) विधान (a), (b) आणि (c)
- २) सुधागड जिल्ह्याचे पाली हे मुख्यालय खालीलपैकी कोणत्या नदीच्या काठावर वसले आहे ?
 १) आंबा   २) सावित्री   ३) उल्हास   ४) भोगावती
- ३) महाराष्ट्रातील खालीलपैकी कोणत्या जिल्ह्यात सर्वात कमी तालुके आहेत ?
 १) सिंधुदुर्ग   २) रायगड   ३) धुळे   ४) नंदूरबार
- ४) खालील विधाने पहा :
 a) औरंगाबाद शहर जालना शहराच्या पश्चिमेस आहे.
 b) उस्मानाबाद जिल्हा जालना जिल्ह्याच्या उत्तरेस आहे.

c) महाराष्ट्रामधील फक्त ६ जिल्ह्यांची सीमा कर्नाटक राज्याला लागून आहे.

पर्यायी उत्तरे :

- १) फक्त विधान (a) बरोबर आहे. २) फक्त विधान (c) चूक आहे.
३) विधाने (a), (b) आणि (c) चूक आहेत. ४) विधाने (b) आणि (c) बरोबर आहेत.
५) हा महाराष्ट्रातील कोणता जिल्हा आहे?

- १) रत्नागिरी २) गडचिरोली ३) सिंधुदुर्ग ४) ठाणे
६) कोणत्या विभागात सारखे (आकड्यात) जिल्हे आहेत?
१) नाशिक, पुणे, अमरावती २) नाशिक, पुणे, नागपूर
३) नाशिक, कोकण, अमरावती ४) नागपूर, कोकण, पुणे

महाराष्ट्रातील नैसर्गिक भूदृश्ये/भूमीस्वरूपे - टेकड्या, कटक

१) जोड्या लावा :

ठिकाण	उंची (मीटर)
a) कळसूबाई	i) १६४६
b) हरिश्चंद्रगड	ii) १४३८
c) तोरणा	iii) १०५०
d) महाबळेश्वर	iv) १४२४
e) कुंभार्ली घाट	iii) ९००
f) फोंडा घाट	iv) १४०४

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)
१)	(i)	(ii)	(iv)	(v)	(iii)	(vi)
२)	(i)	(iv)	(ii)	(iii)	(v)	(vi)
३)	(i)	(iv)	(vi)	(ii)	(iii)	(v)
४)	(i)	(ii)	(iv)	(v)	(vi)	(iii)
- २) अजिंठा रेंज पूर्वेच्या टोकाला दोन शिंगात विभागली गेली आहे.
a) परभणी व नांदेड जिल्ह्यातून जाणारी दक्षिणेकडील सातमाळा रेंज.
b) यवतमाळ जिल्ह्यातून जाणारी उत्तरेकडील निर्मल रेंज.
वरील कोणते विधान **बरोबर** आहे ?
१) केवळ (a) बरोबर आहे २) केवळ (b) बरोबर आहे

- ३) न (a) बरोबर न (b) ४) दोन्ही (a) व (b) बरोबरह
- ३) चुकीचा पर्याय शोधा.
- a) भीमा नदीचे खोरे हरिश्चंद्र-बालाघाट आणि शंभू महादेव या डोंगर रांगांच्या दरम्यान आहे.
b) गोदावरी नदीचे खोरे सातमाळा- अजिंठा आणि हरिश्चंद्र बालाघाट या डोंगर रांगांच्या दरम्यान आहे.
c) तापी नदीचे खोरे सातमाळा-अजिंठा आणि सातपुडा डोंगर रांगांच्या दरम्यान आहे.
d) कृष्णा नदीचे खोरे शंभू-महादेवाचे डोंगर आणि सातमाळा-अजिंठा डोंगर रांगांच्या दरम्यान आहे.
- १) फक्त (a) २) फक्त (d) ३) (a) आणि (b) ४) (b) आणि (c)
- ४) नकाशातील डोंगर ओळखा :

- १) A - हरिश्चंद्र, B - शंभू महादेव २) A - सातमाळा, B - हरिश्चंद्र
३) A - शंभू महादेव, B - बालाघाट ४) A - शंभू महादेव, B - हरिश्चंद्र
- ५) महाराष्ट्रातील पुढील शिखरांना त्यांच्या उंचीच्या चढत्याक्रमाने लावा :
- १) राजगड, तोरणा, हरिश्चंद्रगड, त्र्यंबकेश्वर २) राजगड, त्र्यंबकेश्वर, तोरणा, हरिश्चंद्रगड
३) त्र्यंबकेश्वर, राजगड, तोरणा, हरिश्चंद्रगड ४) त्र्यंबकेश्वर, तोरणा, हरिश्चंद्रगड, राजगड
- ६) खाली महाराष्ट्रातील महत्त्वाची शिखरांची यादी दिली आहे. खालीलपैकी कोणता चढता क्रम (कमी उंची कडून जास्त उंची) बरोबर आहे ?
- १) साल्हेर, सप्तश्रृंगी, त्र्यंबकेश्वर, कळसूबाई २) त्र्यंबकेश्वर, सप्तश्रृंगी, साल्हेर, कळसूबाई
३) कळसूबाई, सप्तश्रृंगी, साल्हेर, त्र्यंबकेश्वर ४) सप्तश्रृंगी, साल्हेर, कळसूबाई, त्र्यंबकेश्वर
- ७) उत्तरेकडून दक्षिणेकडे खालीलपैकी पर्वत रांगांचा क्रम बरोबर आहे ?
- १) सातपुडा, हरिश्चंद्रगड, सातमाळा, शंभूमहादेव २) सातपुडा, सातमाळा, हरिश्चंद्रगड, शंभूमहादेव
३) शंभूमहादेव, सातमाळा, सातपुडा, हरिश्चंद्रगड ४) सातपुडा, सातमाळा, शंभूमहादेव, हरिश्चंद्रगड

पठारी प्रदेश

- १) महाराष्ट्राचे पठार मुख्यत्वेकरून खालीलपैकी कोणत्या खडकांपासून निर्माण झाले आहे ?
- १) धारवाड २) कडप्पा ३) असिताश्म ४) कृष्णप्रस्तर

कुंभगर्ता (रांजण खळगे)

नद्या आणि धबधबे

- १) दक्षिणेकडून उत्तरेकडे खालील नद्यांचा कोणता क्रम बरोबर आहे ?
- १) भीमा, निरा, कृष्णा, वारणा २) वारणा, कृष्णा, भीमा, निरा

- ३) कृष्णा, वारणा, भीमा, निरा
४) वारणा, कृष्णा, निरा, भीमा

२) जोड्या लावा :

स्तंभ - I (नदी)   **स्तंभ - II (उगम)**

a) पैनगंगा	i) गोमांतक शिखर
b) कृष्णा	ii) बुलढाणा रांग
c) तुंगभद्रा	iii) ब्रह्मगिरी
d) कावेरी	iv) महाबळेश्वर

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iv)	(ii)	(i)	(iii)
२)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
३)	(ii)	(iv)	(iii)	(i)
४)	(ii)	(iii)	(i)	(iv)

३) खालील नदीचे नाव ओळखा :

- a) मध्य प्रदेशात उगम
b) वर्धा नदीशी संगम झाल्यावर प्राणहिता म्हणून ओळख.
c) चंद्रपूर-गडचिरोली जिल्ह्यांच्या उत्तर-दक्षिण सीमांची निर्मिती
d) पेंच व बाघ ह्या उपनद्या.

पर्यायी उत्तरे :

- १) प्राणहिता   २) इंद्रावती   ३) वर्धा   ४) वैनगंगा
- ४) खालील नकाशात दर्शविलेले नदीचे खोरे ओळखा.

- १) भीमेचे खोरे   २) कृष्णेचे खोरे   ३) गोदावरीचे खोरे   ४) उल्हासचे खोरे
- ५) खालीलपैकी कोणत्या नदीचे खोरे महाराष्ट्रातील सर्वात मोठे खोरे आहे ?

- १) गोदावरी खोरे   २) भीमा खोरे   ३) कृष्णा खोरे   ४) तापी-पूर्णा खोरे
- ६) जोड्या लावा :

स्तंभ-I (नदी)   **स्तंभ-II (धरण)**

a) अरुणावती	i) पुरमेपाडा
b) बोरी	ii) बोरकुंड
c) कान	iii) करवंद
d) कानोली	iv) मालनगांव

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iii)	(i)	(ii)	(iv)
२)	(iii)	(i)	(iv)	(ii)
३)	(i)	(iii)	(ii)	(iv)

- ४) (iv) (ii) (i) (iii)
- ७) जोड्या लावा :
स्तंभ-I (नद्या)	स्तंभ-II (धरणे)
a) अरुणावती	i) पुरमेपाडा
b) कान	ii) करवंद
c) कानोली	iii) मलंगगाव
d) बोरी	iv) बोरकुंड

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)
२)	(ii)	(iii)	(i)	(iv)
३)	(iii)	(ii)	(i)	(iv)
४)	(i)	(iv)	(ii)	(iii)

- ८) जोड्या लावा :
स्तंभ-I (तळी)	स्तंभ-II (जिल्हे)
a) बांदलसागर	i) बुलढाणा
b) रामसागर	ii) भंडारा
c) लोणार	iii) सातारा
d) शिवसागर	iv) नागपूर

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(i)	(ii)	(iv)	(iii)
२)	(iv)	(i)	(iii)	(ii)
३)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
४)	(iii)	(iv)	(ii)	(i)

THIS SAMPLE IS OVER

To buy complete MPSC Mains GS I course click on the link below -

<https://www.studycircleonline.com/courses/mpsc-mains-20-21-gs-i-/14>

To buy complete MPSC Mains course inclusive of the complete syllabus click on the link below-

<https://www.studycircleonline.com/courses/mpsc-mains-20-21-complete-course-/13>

or visit www.studycircleonline.com

राज्य सेवा (मुख्य) परीक्षा अभ्यासक्रम

सामान्य अध्ययन पेपर (१) : कृषी

विभाग तिसरा : कृषी

१) कृषी परिसंस्था

- १) परिसंस्थेची संकल्पना, रचना आणि कार्ये
  - २) परिसंस्थेतील ऊर्जा प्रवाह
  - ३) परिसंस्थेचे प्रकार आणि गुणधर्म
  - ४) जैवविविधता, तिचे शाश्वत व्यवस्थापन आणि संवर्धन, संवर्धित शेती
  - ५) नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन करण्यासाठी मानवाची भूमिका
  - ६) पिक उत्पादनासंबंधीत पर्यावरणीय आणि सामाजिक बाबी
  - ७) **कार्बन क्रेडिट** : संकल्पना, कार्बन क्रेडिटची देवाण घेवाण, कार्बन जप्ती (Sequestration), महत्त्व, अर्थ आणि उपाय/मार्ग.
  - ८) **पर्यावरणीय नीतीतत्त्वे** : हवामान बदल, जागतिक तापमान वाढ, आम्ल वर्षा, ओझोन थर कमी होणे, आण्विक अपघात, सर्वनाश (होलोकास्ट) आणि त्यांचा कृषी, पशुसंवर्धन आणि मत्स्यसंवर्धन यावरील परिणाम, आकस्मिक पीक नियोजन.
- * पूर्णतः कृषी घटकावर आधारलेल्या या प्रकरणात नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे स्वरूप, उपलब्धता, वापर, संवर्धन व त्याच्याशी संबंधित सरकारी कार्यक्रम समाविष्ट आहेत.
  - * पिकांच्या संदर्भात कृषी उत्पादनावर परिणाम करणारे विविध घटक, पिकांचे वितरण व उत्पादन, विशेषतः महाराष्ट्रातील पिके यांचा सखोल अभ्यास करावा. कृषी विद्यापीठांच्या संशोधनांचे फलित, पर्यावरणीय न्हासाचा कृषी उत्पादन, प्राणी व मानवावर होणारा परिणाम अभ्यासावा.
  - * कृषी पारिस्थितिकीमध्ये संमिश्र स्वरूपाचे घटक असून त्यांचा मानवाच्या दृष्टिकोनातून अभ्यास करावा. महाराष्ट्रातील विविध प्रकारच्या नैसर्गिक साधनसंपत्तीच्या वितरणाचा व वापराचा अभ्यास करावा. त्यामध्ये मृदा, जल, पशुसंपत्ती, वनसंपत्ती इ. वर भर द्यावा. अभ्यासाचा रोख संसाधनांच्या शाश्वत व्यवस्थापन व संवर्धनावर असावा. त्यासाठी हाती घेतलेले शासनाचे प्रकल्प तपशीलवार वाचावेत.
  - * देशातील विशेषतः राज्यातील महत्त्वाची पिके, त्यांचे वितरण याचा अभ्यास करावा. पिकांवर परिणाम करणारे प्राकृतिक, हवामान आणि सामाजिक पर्यावरणाचे घटक, पर्यावरणीय प्रदूषण व संबंधित आपत्तींचा मानव, पशू, पिके यांवर होणारा विपरीत परिणाम याचा सखोल अभ्यास करावा.

घटक -उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
१) कृषी परस्थितिकी	५	३	२	२	१	२	१	४
२) नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन	-	-	-	-	-	-	-	१
३) शेती आणि पीके	-	४	२	३	५	१	२	२
४) कार्बन क्रेडिट								
५) पर्यावरणीय नीतीतत्त्वे								
एकूण	५	७	४	५	६	३	३	७

कृषी परिसंस्था

- १) परिसंस्थेची संकल्पना, रचना आणि कार्ये
- २) परिसंस्थेतील ऊर्जा प्रवाह
- ३) परिसंस्थेचे प्रकार आणि गुणधर्म

१) परिसंस्थेची संकल्पना, रचना आणि कार्ये

- १) विशिष्ट जातीचे तिच्या पर्यावरणाशी संबंध या अभ्यासाला काय म्हणतात ?
१) मेटेरिऑलॉजी   २) ऑटोइकोलॉजी   ३) सिनेकोलॉजी   ४) टर्मिनॉलॉजी
  - २) प्राकृतिक पर्यावरणात स्वयंनियमन करणाऱ्या अंतररचित (inbuilt) व्यवस्थेला म्हणतात.
१) होमियोस्टॅटिक मेक्यानिजम   २) प्रकाशसंश्लेषण
३) जैवरासायनिक प्रक्रिया   ४) नैसर्गिक प्रक्रिया
  - ३) परिसंस्था बदल खालील कोणती विधाने बरोबर आहेत ?
a) परिसंस्था ही जैविक व भौतिक पर्यावरणाची बेरीज असते.
b) परिसंस्था एक निर्धारित क्षेत्र व्याप्त करते.
c) सौर ऊर्जा परिसंस्थेचा प्रमुख स्रोत आहे.
d) परिसंस्थेचे ऊर्जा, जैविक, भौतिक हे तीन प्रमुख घटक आहेत.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) फक्त (c) व (d) बरोबर आहेत   २) फक्त (a), (c) व (d) बरोबर आहेत
  - ३) फक्त (b), (c) व (d) बरोबर आहेत   ४) सर्व बरोबर आहेत
- ४) खालीलपैकी कोणते मायक्रोफॉना आहे ?
१) बॅक्टेरिया   २) निमॅटोडस्   ३) ऑक्टिनोमायसेटस   ४) फंगी
  - ५) प्रकाश संश्लेषण क्रियेत प्राणवायू कशापासून तयार होतो ?
१) सूर्यप्रकाश   २) पाणी आणि कार्बन डाय ऑक्साईड वायू
३) पाणी   ४) कार्बन डाय ऑक्साईड वायू
  - ६) प्रकाशाची तीव्रता किंवा प्रखरपणा ..... उपकरणाने मोजता येतो.
१) लक्स मीटर   २) सनशाईन रेकॉर्डर   ३) ड्राय बल्ब थर्मोमीटर   ४) वेट बल्ब थर्मोमीटर
  - ७) प्रकाश तीव्रता जेथे प्रकाशसंश्लेषणाचा दर फक्त श्वसन क्रियेची गरज भागविण्याएवढा समान असतो त्याला काय म्हणतात ?
१) भरपाई बिंदू   २) प्रकाश संश्लेषण बिंदू   ३) प्रकाश बिंदू   ४) संपृक्तता बिंदू
  - ८) ज्या वनस्पती सूर्यप्रकाशामध्ये अत्यंत चांगल्या वाढतात परंतु सावलीमध्ये कमी चांगल्या प्रकारे वाढतात त्यांना ..... वनस्पती म्हणतात.
१) हेलिओफाईट्स   २) फॅकलटेटिव्ह स्कीओफाईट्स
३) फॅकलटेटिव्ह हेलिओफाईट्स   ४) सिओफाईट्स
  - ९) पुढील दोन विधानांपैकी कोणते योग्य आहे ?
a) वनस्पती वितरण हे प्रामुख्याने मृदाशास्त्रीय परिस्थितीच्या वितरणावर मर्यादित आहे.
b) इकोलॉजी हा शब्द ऑइकोसव्हरून आला ज्याचा अर्थ राहण्याचे ठिकाण. हा शब्द लॅटिन आहे.

पर्यायी उत्तरे :

- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही

२) परिसंस्थेतील ऊर्जा प्रवाह

- १) विशिष्ट विभागातील प्राणी आणि वनस्पतींचे जीवन हे त्या जीवसृष्टीच्या परिस्थितीची स्वतंत्र ओळख समजली जाते त्याला ..... म्हणतात.
- १) बायोटा   २) बायोमा   ३) बायोमास   ४) ब्लॉच
- २) खाली दिलेल्या प्राण्यांच्या गटापैकी कोणता गट सर्वभक्षकांचा (Omnivores) आहे ?
- १) वाघ, सिंह, मनुष्य   २) मांजर, कुत्रा, मनुष्य   ३) कुत्रा, मांजर, वाघ   ४) मनुष्य, ससा, मांजर
- ३) ..... आणि ..... ही अनुक्रमे C₄ आणि C₃ वनस्पतीची उदाहरणे आहेत.
- १) ऊस आणि मका   २) शुगरबीट आणि ऊस   ३) मका आणि ऊस   ४) ऊस आणि शुगरबीट
- ४) कोणत्या सेंद्रिय घटकाच्या विघटना करिता जास्त कालावधी लागेल ?
- १) साखर   २) पिष्टमय पदार्थ   ३) स्निग्ध पदार्थ   ४) प्रथिने
- ५) खालीलपैकी कोणती अन्नसाखळी बरोबर आहे ?
- १) गवत → टोळ → ससाणा → साप   २) टोळ → गवत → साप → ससाणा
३) गवत → टोळ → साप → ससाणा   ४) ससाणा → साप → टोळ → गवत

३) परिसंस्थेचे प्रकार आणि गुणधर्म

- १) कृषि परिस्थितिकीय पद्धतीबाबत खालीलपैकी कोणती विधाने खरी आहेत ?
- a) मशागतीची कमी तीव्रता   b) पिकांची जास्त विभिन्नता
c) जास्त पेट्रोलवर अवलंबन   d) मजुरांची कमी गरज
- १) फक्त (a)   २) (a) आणि (b)   ३) (b) आणि (d)   ४) (c) आणि (d)
- २) परिस्थितिकीय शेती ही ..... प्रकारातील पीक उत्पादन पद्धती आहे.
- a) बहु-स्तरीय   b) बहु-घडीय   c) बहु-उपयोगी   d) सर्वसमावेशक
- खालीलपैकी अचूक पर्याय कोणते ?
- १) फक्त (a)   २) फक्त (d)   ३) (a),(b) आणि (c)   ४) (a),(b),(c), (d)

नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन

- ४) जैवविविधता, तिचे शाश्वत व्यवस्थापन आणि संवर्धन, संवर्धित शेती
- ५) नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन करण्यासाठी मानवाची भूमिका

४) जैवविविधता, तिचे शाश्वत व्यवस्थापन आणि संवर्धन

५) नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन करण्यासाठी मानवाची भूमिका, कृषी हवामान विभाग

- १) कोणत्या पट्टा पीकपद्धतीमध्ये कडधान्य अथवा गवत यांचे पट्टे शेतामध्ये कायमस्वरूपी ठेवले जातात ?
- १) समतल पट्टा   २) वारा प्रतिबंधक पट्टा   ३) वरील दोन्ही   ४) वरीलपैकी एकही नाही
- २) कोणत्या झाडाचे लाकूड आगपेट्यांच्या काड्या बनविण्यास वापरले जाते ?
- १) सागवान   २) साल   ३) पॉपलर   ४) निलगिरी
- ३) कोणते झाड नत्र स्थिरीकरण करीत नाही ?
- १) गुलमोहर   २) बाभूळ   ३) काळा सिरस   ४) सुरू

शेती व पीके

- ६) पिक उत्पादनासंबंधीत पर्यावरणीय आणि सामाजिक बाबी
१३) सेंद्रीय शेती, संवर्धित शेती, आकस्मिक पीक नियोजन
१४) अतिसूक्ष्म तंत्रज्ञान (नॅनो टेक्नॉलॉजी) आणि अचूक/काटेकोर शेती

६) पिक उत्पादनासंबंधीत पर्यावरणीय आणि सामाजिक बाबी

- १) खालीलपैकी कोणत्या हवामान घटकानुसार लॉग-डे, शॉर्ट-डे आणि डे-न्यूट्रल वनस्पती ठरवल्या जातात?
१) हवेचा दाब २) आर्द्रता ३) तापमान ४) सर्वात महत्त्वाचा घटक वर नमूद नाही
- २) ज्या वनस्पतींना (पिकांना) त्यांच्या योग्य वाढीसाठी दिवस १२ तासापेक्षा कमी असावा लागतो किंवा सूर्यप्रकाशाचा कालावधी कमी असलेल्या दिवसांत ज्यांची वाढ चांगली होते त्यांना ..... वनस्पती म्हणतात.
१) लांब दिनमानाची २) दिनमान तटस्थ ३) आखूड दिनमानाची ४) यापैकी एकही नाही
- ३) दररोज लागणाऱ्या प्रकाशाच्या एकूण कालावधीनुसार, ... हे तटस्थ वनस्पतीचे उदाहरण आहे.
१) निकोटियाना टॅबॅकम २) ब्रासीका रॅपा ३) सोरगम व्हलगेर ४) कॅनाबीस सटायव्हा
- ४) खालीलपैकी कोणत्या घटकाचा वनस्पतीच्या प्रकाशसंश्लेषण, वाढ व उत्पन्न यासाठी उपयोगी ठरणान्या वितंचक (अेनझाइम) निर्मितीवर होतो?
१) वाऱ्याच वेग २) पालाश ३) सूर्यप्रकाश ४) पाण्याचे रेणू
- ५) प्रकाश तीव्रता जेथे प्रकाशसंश्लेषणाचा दर फक्त श्वसन क्रियेची गरज भागविण्याएवढा समान असतो त्याला काय म्हणतात ?
१) भरपाई बिंदू २) प्रकाश संश्लेषण बिंदू ३) प्रकाश बिंदू ४) संपृक्तता बिंदू
- ६) दैनंदिन तापमानातील लयबद्ध चढउतारास वनस्पतीचा प्रतिसाद मिळतो त्यास ..... म्हणतात.
१) थर्मोस्टॅटिक्स २) थर्मोडायनॅमिक
३) थर्मोपिरयाडिझम ४) यापैकी एकही नाही
- ७) खालीलपैकी कोणत्या गटातील सर्व पीके ही 'दिवस तटस्थ पीके (डे न्यूट्रल क्रॉप)' आहेत?
a) मका, भात, वाटाणा b) गहू, रताळी, भात c) वाटाणा, कपाशी, गहू d) टोमॅटो, वाटाणा, कपाशी
- पर्यायी उत्तरे :**
१) (a) व (d) २) (b) व (c) ३) (c) व (a) ४) (d) फक्त
- ८) पिकांमध्ये सौर किरणांचा जास्तीत जास्त प्रवेश होण्यासाठी पिकांची पेरणी ..... करावी.
१) पूर्व-पश्चिम दिशेने २) उत्तर-दक्षिण दिशेने ३) उत्तर-पूर्व दिशेने ४) दक्षिण-पश्चिम दिशेने
- ९) हवामानामध्ये कोणते घटक पीक उत्पादन वा विविध पीक लागवड पद्धती प्रभावित करतात ?
१) तापमान, ओलावा, वारा, प्रकाश
२) वारा, प्रकाश, भौगोलिक रचना, माती
३) जमिनीतील पाणी, जमिनीचे तापमान, पाऊस, माती
४) भौगोलिक रचना, समुद्रसपाटीपासूनची उंची, वारा, पाऊस
- १०) जास्त प्रकाश संश्लेषण व जास्त पाणी वापर क्षमता योग्य तापमान ३५ ते ४० अंश सेल्सिअसच्या दरम्यान असताना कोणत्या वनस्पतीमध्ये आढळते?
१) सी_३ वनस्पती २) सी_४ वनस्पती ३) कॅम वनस्पती ४) वरील (१), (२) व (३)
- ११) भात पीकाच्या सर्वोत्तम वाढीसाठी किती तापमान लागते?
१) १२ ते १८°C २) २० ते ३७.५°C ३) २६ ते ४०°C ४) १५ ते ४९.५°C
- १२) तंबाखू बियाण्याच्या उगवणीकरिता सर्वात अनुकूल तापमान ..... होय.

- १) २०°C   २) २८°C   ३) ३२°C   ४) २५°C
- १३) काही वनस्पतींमध्ये पानांच्या कडा किंवा टोक यामधून काही प्रमाणात थेंबांच्या स्वरूपात पाण्याचा हास होतो. या प्रक्रियेला ..... म्हणतात.
- १) अॅबसॉर्प्शन (शोषण)   २) अॅडसॉर्प्शन
३) ऑसमॉसीस (परासरण)   ४) गटेशन
- १४) पुढील दोन विधानांपैकी कोणते **अयोग्य** आहे?
- a) भात पिकास फुटवे येण्याच्या अवस्थेवेळी तापमान सर्वसाधारणपणे ३१° सें.ग्रे. असावे लागते.
b) अंडी उत्पादनाकरता योग्य तापमान १०-१६° सें.ग्रे. असते.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही
- १५) खालीलपैकी कोणता निर्देशांक सर्वात कार्यक्षम आंतरपीक पद्धती ठरविण्याकरिता उपयुक्त आहे ?
- १) एल.ई.आर. (लॅंड इन्क्रिव्हलेंट रेषा)
२) एल.ए.आर. (लीफ एरिया रेशो)
३) पी.ए.आर. (फोटोसिंथेटिकली अॅक्टिव्ह रेडिएशन)
४) आर.जी.आर. (रिलेटिव्ह ग्रोथ रेट)
- १६) १९९१ आकडेवारी नुसार महाराष्ट्रात एकूण फळफळावळांचे सर्वात जास्त क्षेत्र सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात असून त्यानंतर अनुक्रमे या जिल्ह्याचे क्रम लागतात.
- १) जळगाव, रत्नागिरी, सोलापूर व अमरावती   २) रत्नागिरी, सोलापूर, अमरावती व जळगाव
३) सोलापूर, अमरावती, जळगाव व रत्नागिरी   ४) अमरावती, सोलापूर, रत्नागिरी व जळगाव
- १७) यादी क्र. I व यादी क्र. II ची योग्य जुळणी करून खाली दिलेल्या अंकप्रणालीतून (codes) बरोबर उत्तर शोधून काढा.

यादी क्र. I

- a) कोकणचे किनारी मैदान
b) कृष्णा खोरे
c) कृष्णा खोरे
d) गोदावरी खोऱ्याचा वरचा प्रदेश

यादी क्र. II

- i) ज्वारी, गहू, ऊस
ii) भात, नारळ, आंबे
iii) ज्वारी, बाजरी, दूध
iv) कापूस व तेलबिया

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(ii)	(iii)	(i)	(iv)
२)	(ii)	(i)	(iii)	(iv)
३)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
४)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)
- १८) तेलबियांचे उत्पादन वाढविण्यासाठी खालीलपैकी कोणती भुईमुगाची जात महाराष्ट्रात वापरण्यात येऊ लागली ?
- १) जे. एल. २४   २) रोहिणी   ३) चाफा   ४) फुले जी - १२
- १९) डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने 'कोकण-सम्राट' ही आंब्याची नवी जात हापूस आणि टॉमी अटकन्स या दोन जातींच्या संकरातून निर्माण केली आहे.

हापूसच्या तुलनेत हा :

- a) दरवर्षी फळतो.   b) परंतु कमी रोग प्रतिबंधक आहे.

वरील दोनपैकी कोणते **योग्य** आहे?

पर्यायी उत्तरे :

१) केवळ (a)

२) केवळ (b)

३) दोन्ही

४) एकही नाही

१३) सेंद्रीय शेती, संवर्धित शेती, आकस्मिक पीक नियोजन

- १) कोणत्या कृषी वानिकी पद्धतीमध्ये पिके, फळझाडे आणि बहुउद्देशीय झाडे एकत्रितरीत्या घेतली जातात ?
१) कृषी उद्यान वनरोपण २) कृषी उद्यान कुरण ३) कृषी वनरोपण ४) कृषी वनीय कुरण
- २) खालीलपैकी वनशेतीचे कोणते फायदे आहेत ?
a) उत्तम जमीनी वापराची खात्री
b) नोकऱ्या निर्माण करणे
c) फक्त कुटूंबातील लोकांसोबत शेतजमीन व्यवस्थापन करणे.
d) मृदेतील जलसंवर्धन करणे.

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (b) २) (b) आणि (c) ३) फक्त (c) ४) (a), (b) आणि (d)
- ३) शाश्वत शेतीच्या उद्दिष्टपूर्तीसाठी कोणत्या शेती पद्धतीचा सहभाग महत्त्वाचा असतो ?
१) सेंद्रीय शेती २) कोरडवाहू शेती ३) पावसावर आधारित शेती ४) चारा-गवत शेती
- ४) शाश्वत शेतीची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत:
a) पर्यावरण संतुलन राखणे b) सामाजिक-आर्थिक समता साध्य करणे c) आर्थिक लाभ मिळवणे

पर्यायी उत्तरे -

- १) (a) व (c) बरोबर २) (b) व (c) बरोबर ३) (a) व (b) बरोबर ४) सर्व बरोबर
- ५) वर्धनक्षम (sustainable) शेतीमध्ये खालीलपैकी कशाकशाचा समावेश होतो ?
a) मिश्र शेती b) मिश्र पिके
c) आलटून पालटून पिके d) रासायनिक किटकनाशकांचा वापर

पर्यायी उत्तरे :

- १) (a) आणि (d) २) (c) आणि (d) ३) (a),(b) आणि (c) ४) वरील सर्व

१४) अतिसूक्ष्म तंत्रज्ञान (नॅनो टेक्नॉलॉजी) आणि अचूक/काटेकोर शेती

कार्बन क्रेडिट

७) संकल्पना, कार्बन क्रेडिटची देवाण घेवाण, कार्बन जप्ती (Sequestration), महत्त्व, अर्थ आणि उपाय/मार्ग

- १) कार्बन ग्रामण म्हणजे ..... मध्ये कार्बनचे प्रमाण वाढवणे.
१) हिरवळ २) मृदा ३) मृदा व हिरवळ ४) मृदा, हिरवळ व वातावरण
- २) ज्यावेळी ३० पेक्षा जास्त कर्ब/नत्र गुणोत्तर (प्रमाण) असणारे सेंद्रीय पदार्थ जमिनीत घालतात त्यावेळी प्रारंभीच्या कुजण्याच्या टप्प्या दरम्यान नत्राचे ..... होते.
१) इममोबिलायझेशन २) मिनरलायझेशन ३) अमोनिकेशन ४) नायट्रीफिकेशन
- ३) धूळ, पराग कण, धूर आणि पाण्याची वाफ यामुळे कोणत्या प्रकारचे स्कॅटरिंग (विखुरणे) होते ?
१) रॅले विखुरणे २) मई विखुरणे ३) गैर पसंतीचे विखुरणे ४) एकत्रित विखुरणे
- ४) जेव्हा तापमान ..... या दरम्यान असते तेव्हा जास्तीत जास्त कोरड्या (शुष्क) पदार्थाचे उत्पादन होते.

- १) १५ ते २०° से.   २) २० ते ३०° से.   ३) १८ ते २४° से.   ४) २२ ते ३०° से.

पर्यावरणीय नीतीतत्त्वे

८) पर्यावरणीय नीतीतत्त्वे : हवामान बदल, जागतिक तापमान वाढ, आम्ल वर्षा, ओझोन थर कमी होणे, आण्विक अपघात, सर्वनाश (होलोकास्ट) आणि त्यांचा कृषी, पशुसंवर्धन आणि मत्स्यसंवर्धन यावरील परिणाम.

- १) सपासप कापणे व जाळणे हे शेतीचे वैशिष्ट खालीलपैकी कोणत्या हवामान विभागात आढळते ?
 १) विषुववृत्तीय पर्जन्य अरण्यांचा प्रदेश   २) भूमध्य हवामानाचा प्रदेश
 ३) मोसमी हवामानाचा प्रदेश   ४) सूचिपर्णी वृक्षांच्या अरण्यांचा प्रदेश
- २) खालीलपैकी कोणत्या जिल्हा गटामध्ये स्थलांतरीत शेती केली जाते ?
 १) गडचिरोली, सोलापूर, नाशिक, चंद्रपूर   २) चंद्रपूर, ठाणे, नाशिक, गडचिरोली
 ३) औरंगाबाद, सोलापूर, ठाणे, नाशिक   ४) ठाणे, नाशिक, परभणी, धुळे
- ३) पुढील चार विधानांपैकी कोणते चुकीचे आहे ?
 १) लोकसंख्येतील झपाट्याने वाढ ही वाढत्या कृषी उत्पादनाच्या मागणीच्या मुख्यतः कारणीभूत आहे.
 २) जशी कृषी उत्पादनाची मागणी वाढते तशी खतांची मागणी वाढते.
 ३) नत्रजन्य खतांच्या उत्पादनात भारत जगात चीन व अमेरिकेनंतरचे तिसरे मोठे राष्ट्र आहे.
 ४) कृषी उत्पादनांची खतांच्या वापराशी असलेली अत्यंत सकारात्मक प्रतिक्रिया फार आनंददायक आहे.
- ४) किसान क्रेडिट कार्ड योजना संपूर्ण देशात लागू झाली असून या योजनेखाली शेतीविषयक कामांकरिता कर्ज दिले जाते. या योजनेबाबत काय खरे नाही ?
 a) ही योजना केवळ सहकारी बँका व क्षेत्रीय ग्रामीण बँकांद्वारे अमलात आणली जाते.
 b) या योजनेतर्गत केवळ शेती करण्यास्तव लागणाऱ्या बाबींच्या वापरासाठी कर्ज दिले जाते परंतु मुदतीचे कर्ज दिले जात नाही.

पर्यायी उत्तरे :

- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही
- ५) पुढील दोनपैकी कोणते विधान योग्य आहे ?
 a) नेलोरी, बेलरी, गुरेजी, केशरी या भारतातील मेंढीच्या जाती आहेत.
 b) भारतीय लोकर ऑस्ट्रेलिया व दक्षिण आफ्रिकेच्या तुलनेत कमी प्रतीची समजली जाते व तिला जाडीभरडी कार्पेट लोकर म्हणतात.

पर्यायी उत्तरे :

- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही

(२) मृदा

- १) मृदा एक नैसर्गिक घटक, मृदाविषयी अध्यापनशास्त्रीय व भूमीशास्त्रीय संकल्पना.
 २) मृदानिर्मिती : मृदा निर्मिती करणारे खडक आणि खनिजे
 ३) मृदा तयार होण्याची प्रक्रिया व कारके
 ४) जमिनीचे गुणधर्म : भौतिक, रासायनिक व जैविक

- ५) जमिनीचा उभा छेद आणि मृदा घटक
- ६) जमीन (मृदा) वनस्पती पोषक अन्नद्रव्यांचा स्रोत, आवश्यक आणि लाभदायक वनस्पती पोषक अन्नद्रव्ये आणि त्यांची कार्ये, जमिनीतील पोषक वनस्पती अन्नद्रव्यांची स्वरूप
- ७) **जमिनीतील सेंद्रीय पदार्थ** : स्रोत, स्वरूपे, गुणधर्म, जमिनीतील सेंद्रीय पदार्थांवरील परिणामकारक घटक, सेंद्रीय पदार्थांचे महत्त्व आणि जमिनीच्या गुणधर्मावर होणारे परिणाम.
- ८) **जमिनीतील सजीव सृष्टी** : स्थूल (चरली) आणि सूक्ष्म वनस्पती आणि प्राणी, त्यांचे जमीन आणि वनस्पतीवरील लाभदायक व हानिकारक परिणाम
- ९) **जमिनीचे प्रदूषण** : प्रदूषणाचे स्रोत, कीटकनाशके, बुरशीनाशके, इत्यादींचे दूषित करणारे अजैविक घटक यांचा जमिनीवर होणारा परिणाम, जमीन प्रदूषणाचे प्रतिबंध आणि शमन.
- १०) खराब/समस्याग्रस्त जमिनी आणि त्या लागवडी योग्य करण्यासाठी उपाययोजना
- ११) रिमोट सेन्सिंग आणि जीआयएस यांचा खराब/समस्याग्रस्त जमिनीचे निदान आणि व्यवस्थापनाकरिता वापर
- १२) जमिनीची धूप, धुपीचे प्रकार आणि धूप प्रतिबंधक उपाय
- १३) सेंद्रीय शेती
- १४) अतिसूक्ष्म तंत्रज्ञान (नॅनो टेक्नॉलॉजी) आणि अचूक/काटेकोर शेती

- * या प्रकरणात मृदाशास्त्राशी संबंधित सर्व घटक समाविष्ट आहेत. मृदेची वैशिष्ट्ये, निर्मिती प्रक्रिया, निर्मिती प्रक्रियेवर परिणाम करणारे घटक, मृदा प्रकार इ. घटकांचा सविस्तर अभ्यास करावा.
- * येथे संकल्पनात्मक मुद्दे समाविष्ट नसून बहुतांश मुद्दे वस्तुनिष्ठ स्वरूपाचे आहेत. त्यामुळे वारंवार वाचन व पाठांतरावर भर द्यावा.
- * अभ्यास करताना सर्वप्रथम मृदेची वैशिष्ट्ये अभ्यासावीत. त्याकरिता शालेय पातळीवरील भौतिकशास्त्र व विशेषतः रसायनशास्त्राची सामान्य माहिती करून घ्यावी. ती माहिती असल्यास मृदेची वैशिष्ट्ये सहज समजतात. त्यानंतर मृदा निर्मितीची प्रक्रिया व त्यावर परिणाम करणारे घटक यांचा अभ्यास करावा. तो अभ्यास करताना निर्मिती प्रक्रियेतील विविध टप्पे व त्यावर परिणाम करणारे घटक वर्गीकृत करून अभ्यासावेत.
- * पिकांना आवश्यक असणारी पोषणद्रव्ये, मृदेद्वारे होणारा त्यांचा पुरवठा, त्यांच्या कमतरतेचे परिणाम व लक्षणे इ. कृषी अभ्यास-क्रमाशी संबंधित घटकांचा अभ्यास करावा. मृदेशी संबंधित विविध समस्या, त्यावरील उपाय, विशेषतः महाराष्ट्रातील मृदा समस्यांवर भर द्यावा.
- * मृदासंवर्धनाचे महत्त्व, त्याच्या पद्धती, विशेषतः डोंगराळ, पर्वतीय प्रदेश इ. क्षेत्रामध्ये अवलंबाव्या लागणाऱ्या पद्धती यांचा सखोल व काही प्रमाणात तांत्रिक अभ्यास करावा.
- * कृषीक्षेत्राच्या दृष्टीने मृदा व जल हे दोन्ही घटक पायाभूत आहेत. मानवी हस्तक्षेपामुळे व चुकीच्या शेतीपद्धतीमुळे झालेला मृदेचा न्हास झाला आहे. सद्यःस्थितीत मृदा धूप व न्हास ही कृषी क्षेत्रासमोरील ज्वलंत समस्या आहे.
- * पश्चिम महाराष्ट्रात मानवी चुकांमुळे अनेक प्रकारच्या समस्याग्रस्त मृदा निर्माण झाल्या आहेत. त्याचा थेट परिणाम कृषी क्षेत्राच्या उत्पादनावर होतो.

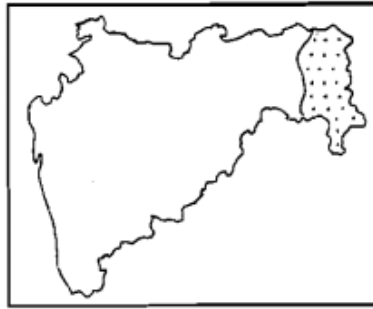
घटक -उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
१) मृदानिर्मिती	२	५	२	२	४	१०	३	३
२) जमिनीचे गुणधर्म	७	२	३	१	६	४	२	५
३) जमिनीचे प्रदूषण	-	२	-	१	१	-	१	३
४) मृदा अपक्षरण	३	३	३	३	३	-	४	२
एकूण	१२	१२	८	७	१४	१४	१०	१३

मृदानिर्मिती

- १) मृदा एक नैसर्गिक घटक, मृदाविषयी अध्यापनशास्त्रीय व भूमीशास्त्रीय संकल्पना.
- २) मृदानिर्मिती : मृदा निर्मिती करणारे खडक आणि खनिजे
- ३) मृदा तयार होण्याची प्रक्रिया व कारके

१) मृदा एक नैसर्गिक घटक, मृदाविषयी अध्यापनशास्त्रीय व भूमीशास्त्रीय संकल्पना

- १) जास्त पाणी, कमी पाणी आणि पिक पद्धती यानुसार भारत देश हा ..... कृषी हवामान विभागात विभागला आहे.
१) ११   २) १४   ३) १५   ४) १०
  - २) आय.सी.ए.आर. भारतीय मृदा विज्ञान संस्था ..... येथे आहे.
१) कानपूर   २) लखनऊ   ३) जयपूर   ४) भोपाळ
  - ३) खालीलपैकी कोणास मृदा आणि जैवविविधता यांमधील संबंध अधिक चांगला समजतो ?
१) रसायनशास्त्र अभ्यासक   २) शेतकरी
३) मृदाशास्त्र   ४) जीवशास्त्र अभ्यासक
  - ४) भारतात मृदा संधारण संशोधनाची सुरुवात १९२३ साली ..... येथे कोरडवाहू शेती योजनेची स्थापना होऊन झाली.
१) मांजरी, पुणे (महाराष्ट्र)   २) धारवाड (कर्नाटक)
३) गुंटूर (आंध्र प्रदेश)   ४) पंतनगर (उत्तराखंड)
  - ५) भारतामध्ये प्रथम कृषीविद्यापीठाची स्थापना ..... यांचे नावे झाली.
१) डॉ. पंजाबराव देशमुख   २) गोविंद वल्लभ पंत   ३) चौधरी चरण सिंग   ४) चंद्रशेखर आझाद
  - ६) पुढील दोन विधानांपैकी कोणते **अयोग्य** आहे?
a) भात संशोधन संस्था कर्जत, खोपोली, रत्नागिरी येथे स्थापन केल्या गेल्या आहेत, परंतु सावंतवाडीत नाही.
b) पश्चिम बंगालमध्ये वर्षात भाताची तीन पिके घेण्यात येतात.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही
- ७) खालील महाराष्ट्राच्या नकाशात टिंबांनी दर्शविलेल्या प्रदेश कोणता कृषी हवामान विभाग दर्शवितो ?

- १) निश्चित पर्जन्याचा विभाग   २) जास्त पर्जन्याचा तांबड्या तपकिरी मृदेचा विभाग
  - ३) अति पर्जन्याचा जांभी मृदेचा विभाग   ४) पर्जन्यछायेचा काळ्या व करड्या मृदेचा विभाग
- ८) महाराष्ट्र राज्य हे एकूण ९ (नऊ) कृषी हवामान विभागांमध्ये ..... च्या आधारावर विभागलेले आहे.
- १) पर्जन्य, तापमान, मृदा प्रकार व वनस्पती   २) पर्जन्य, तापमान व वनस्पती
  - ३) पर्जन्य, मृदा प्रकार व वनस्पती   ४) पर्जन्य, तापमान व मृदा प्रकार

२) मृदा निर्मिती करणारे खडक आणि खनिजे

१) मूळ खडक, वातावरण, उंचखोलपणा, प्राणी-वृक्ष व काळ, हे सर्वजण माती तयार करण्यास हात भार लावतात. पुढीलपैकी कोणते कार्य ते करतात ते सांगा. (योग्य जोड्या लावून)

a) मूळ खडक	i) मातीची जाडी वा खोली
b) वृक्ष-प्राणी	ii) रंग, पोत व पारगम्यता
c) वातावरण	iii) पालापाचोळा खत (ह्यूमस) तयार होण्याचा वेग
d) काळ	iv) रूप पालटण्याचा (वेदसिंगा) वेग

पर्यायी उत्तरे :

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(iii)	(ii)	(i)	(iv)
२)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)
३)	(iv)	(i)	(ii)	(iii)
४)	(iv)	(iii)	(i)	(ii)

२) खालीलपैकी कोणता खडक रूपांतरीत खडक आहे ?

१) शेल	२) बेसॉल्ट	३) संगमरवर	४) रेती खडक

३) मृदा तयार होण्याची प्रक्रिया व कारके

१) उफणनी प्रक्रियेसाठी वाऱ्याची किमान गती किती असावी ?

१) १५ कि.मी./तास	२) २० कि.मी./तास	३) २५ कि.मी./तास	४) १० कि.मी./तास

२) ..... हा मृदा तयार होण्याच्या प्रक्रियेतील अतिशय क्रियाशील घटक आहे.

१) मृदेचा मूळ घटक (Parent material)	२) जमिनीचा उंचसरखलपणा
३) हवामान	४) वेळ (कालावधी)

३) मृदा तयार होण्याच्या प्रक्रियेत खालीलपैकी कोणते क्रियाशील घटक आहेत ?

१) हवामान आणि प्रदेशाची स्वाभाविक रचना	२) वनस्पती आणि प्रदेशाची स्वाभाविक रचना
३) वनस्पती आणि भौतिक उगम (वंश)	४) हवामान आणि वनस्पती

४) माती (मृदा) तयार होण्याच्या प्रक्रियेमध्ये पदार्थ पाण्याबरोबर वहात जाऊन जमा होतात ते म्हणजे.....

a) कोल्यूव्हियम	b) लॅक्यूस्ट्राइन	c) अॅल्यूव्हियम	d) टिल

पर्यायी उत्तरे :

१) (a)	२) (a) व (b)	३) (c)	४) (d)

५) जमीन तयार करण्यासाठी उपयुक्त असलेल्या अजैविक घटकांचा गट निवडा.

१) पाऊस, तापमान, प्राणीजात आणि रसायने	२) आम्ल पाऊस, तापमान, वनस्पतीजात आणि प्राणी
३) पाऊस, तापमान, भिन्नता आणि आम्ल पाऊस	४) प्राणी, किटक, जीवाणू आणि सूक्ष्म जीव

६) खालीलपैकी कोणत्या जिल्ह्यांचा काही भाग पर्जन्य छायेच्या काळ्या व करड्या मृदेच्या कृषी हवामान विभागात येतो ?

a) सातारा, कोल्हापूर, सोलापूर	b) सातारा, कोल्हापूर, पुणे
c) कोल्हापूर, धुळे, जळगाव	d) बीड, धुळे, बुलढाणा

पर्यायी उत्तरे :

१) (a) आणि (b)	२) (b) आणि (c)	३) फक्त (b)	४) (a), (b) आणि (d)

जमिनीचे गुणधर्म

- ४) जमिनीचे गुणधर्म- भौतिक, रासायनिक व जैविक
- ५) जमिनीचा उभा छेद आणि मृदा घटक
- ६) जमीन (मृदा) वनस्पती पोषक अन्नद्रव्यांचा स्रोत, आवश्यक आणि लाभदायक वनस्पती पोषक अन्नद्रव्ये आणि त्यांची कार्ये, जमिनीतील पोषक वनस्पती अन्नद्रव्यांची स्वरूप
- ७) जमिनीतील सेंद्रीय पदार्थ : स्रोत, स्वरूपे, गुणधर्म, जमिनीतील सेंद्रीय पदार्थांवरील परिणामकारक घटक, सेंद्रीय पदार्थांचे महत्त्व आणि जमिनीच्या गुणधर्मावर होणारे परिणाम.
- ८) जमिनीतील सजीव सृष्टी : स्थूल (चरली) आणि सूक्ष्म वनस्पती आणि प्राणी, त्यांचे जमीन आणि वनस्पतींवरील लाभदायक व हानिकारक परिणाम

४) जमिनीचे गुणधर्म : भौतिक, रासायनिक व जैविक

- १) मृदेची सच्छिद्रता (Porosity) जर ५०% आहे तर छिद्र गुणोत्तर (void ratio) ..... इतके असेल.
१) ०.५   २) १.०   ३) २.०   ४) ५.०
- २) चांगल्या पोयट्याच्या मातीत पोयट्याचे प्रमाण साधारण ..... टक्के असते.
१) १० - २०   २) २० - ३०   ३) ३० - ५०   ४) ६० - ७५
- ३) साधारणतः जमिनीची सच्छिद्रता किती असते?
१) २० ते ३०%   २) ३० ते ३५%   ३) ३० ते ६०%   ४) ६० ते ७०%
- ४) युनायटेड स्टेटस् डिपार्टमेंट ऑफ अॅग्रिकल्चर यांच्याप्रमाणे मातीमधील मध्यम वाळू कणांचा व्यास ..... मि.मी.होय.
१) ०.५ ते ०.२५   २) ०.०५ ते ०.००२   ३) २.०० ते १.००   ४) १.०० ते ०.५०
- ५) जमिनीच्या पोयटा कणाचा व्यास किती असतो ?
१) ०.२ - ०.०२ मि.मी.   २) ०.०२ - ०.००२ मि.मी.
३) २ मि.मी.   ४) > २ मि.मी.
- ६) पिकांच्या योग्य वाढीसाठी, पोयटा (लोम) मातीत, हवा : पाणी : घनपदार्थ ..... या प्रमाणात असावेत.
१) २० : ३० : ५०   २) ३० : ३० : ४०   ३) २५ : ३० : ४५   ४) २५ : २५ : ५०
- ७) जमिनीची घनता ..... या एककात मोजतात.
१) मिलिग्रॅम प्रति मीटर   २) ग्रॅम प्रति घन सेंटीमीटर
३) घन सेंटीमीटर प्रति ग्रॅम   ४) घन मिलिमीटर प्रति ग्रॅम
- ८) जमिनीचा पोत म्हणजे -
१) मातीच्या खनिजांची रचना   २) मातीच्या कणांची रचना
३) सेंद्रीय पदार्थांची रचना   ४) यांपैकी काहीही नाही
- ९) जमिनीमध्ये वाळू, गाळ आणि चिकणमातीची तुलनात्मक दृष्ट्या असलेल्या प्रमाणास ..... म्हणतात.
१) जमिनीची कण रचना   २) जमिनीचा पोत   ३) जमिनीचे वर्गीकरण   ४) जमिनीचे (मातीचे) कण
- १०) जमिनीमध्ये रेती, पोयटा व चिकणमातीच्या सापेक्ष टक्केवारीस ..... म्हणतात.
१) मृदेची संरचना   २) जमिनीचा पोत   ३) जमिनीची सच्छिद्रता   ४) मातीची घनता
- ११) ६.५ पेक्षा कमी सामू असलेल्या मृदेला ..... म्हणतात.
१) आम्लधर्मी   २) अल्कधर्मी   ३) उदासीन   ४) वरील सर्व
- १२) पुढील दोन विधानांपैकी कोणते योग्य आहे?
a) धनऑयन-विनिमय क्षमता मोन्टमोरेलोनाइट क्ले खनिजामध्ये जास्त असते.
b) पिकातील पानांपासून होणारे बाष्पोपपर्णात्सर्जन बासालीन रोखते.

पर्यायी उत्तरे :

- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही
- १३) खालील विधानातून **बरोबर** उत्तर शोधा.
 a) चिकण मातीमध्ये पाणी आणि हवा हालचाल रोखली जाते.
 b) चिकण मातीची पाणी धारण क्षमता अधिक असते.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) (a) बरोबर आहे   २) (b) बरोबर आहे   ३) दोन्ही (a) व (b) बरोबर आहेत   ४) कोणतेही बरोबर नाही
- १४) वालुकामय मातीमध्ये असणारी एकूण रंध्र पोकळी (छिद्राची व्यापलेली जागा) ही .....
 १) चिकणमातीपेक्षा जास्त असते   २) चिकणमातीपेक्षा कमी असते
 ३) चिकणमाती इतकीच असते   ४) वरीलपैकी एकही नाही
- १५) a) वालुकामय मातीमध्ये चिकण मातीपेक्षा जास्त रिकाम्या जागा असतात.
 b) चिकणमाती वालुकामय मातीपेक्षा जास्त पाणी सामावून घेऊ शकते.
 वरील विधानांबाबत खालीलपैकी कोणता पर्याय बरोबर आहे ?
 १) (a) आणि (b) पैकी एकही बरोबर नाही   २) (a) बरोबर पण (b) चूक आहे
 ३) (a) चूक पण (b) बरोबर आहे   ४) दोन्ही (a) आणि (b) बरोबर आहेत
- १६) पुढील दोन विधानांपैकी कोणते **योग्य** आहे ?
 a) लॅटरिटिक मृदा मोसमी हवामानाच्या प्रदेशात आढळते.
 b) लॅटरिटिक मृदा लोह, अॅल्युमिनिअम, पोटॅश व चुनखडीयुक्त आहे.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) केवळ (a)   २) केवळ (b)   ३) दोन्ही   ४) एकही नाही
- १७) खालीलपैकी कोणती विधाने **योग्य** आहेत ?
 a) सतलज गंगा खोऱ्यामध्ये सुपीक गाळाची मृदा आढळते.
 b) दख्खनच्या पठारावर खोल, मध्यम व उथळ थराची काळी मृदा आढळते.
 c) पश्चिम किनारपट्टीला आर्द्र हवामानात जांभी मृदा आढळते.
 d) द्वीपकल्पीय पठारावर लोहाचा अंश असणारी लाल, तांबूस व पिवळसर मृदा आढळते.
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) (a) आणि (b) विधाने बरोबर आहेत.   २) (c) विधान बरोबर आहे.
 ३) (a) आणि (c) विधाने बरोबर आहेत.   ४) वरील सर्व विधाने बरोबर आहे

५) जमिनीचा उभा छेद आणि मृदा घटक

- १) जास्तीत जास्त जीवाणूंची संख्या जमिनीच्या (मातीच्या) 'अ' थरामध्ये का असते ?
 १) मातीच्या 'अ' थरामध्ये जास्त अन्नद्रव्ये असतात.
 २) मातीच्या 'अ' थरामध्ये सुपिकता अधिक असते.
 ३) मातीच्या 'अ' थर जलसंपृक्त असतो.
 ४) मातीच्या 'अ' थरामध्ये भरपूर सेंद्रीय पदार्थ असतात.
- २) व्हर्टीसोलला ..... असेही म्हणतात
 १) अॅल्यूव्हिएम   २) चेस्टनट   ३) रेगूर   ४) लॅटोसॉल्स
- ३) व्हर्टीसोल्सना साधारणपणे ..... म्हणतात.
 १) काळी जमीन   २) तांबडी जमीन   ३) गाळाची जमीन   ४) सेंद्रीय जमीन

६) जमीन (मृदा) वनस्पती पोषक अन्नद्रव्यांचा स्रोत : आवश्यक आणि लाभदायक वनस्पती पोषक अन्नद्रव्ये आणि त्यांची कार्ये, जमिनीतील पोषक वनस्पती अन्नद्रव्यांची स्वरूप

- १) पिकांच्या वाढीसाठी किती अन्नद्रव्ये आवश्यक समजली जातात ?
 १) २०   २) १६   ३) २५   ४) १८
- २) अरनॉन यांचे मते किती अन्नद्रव्ये वनस्पतीचे निकोप वाढीसाठी गरजेची आहेत ?
 १) ४   २) ८   ३) १६   ४) २५
- ३) डायअमोनियम फॉस्फेट या खतामध्ये P_2O_5 चे प्रमाण ..... टक्के आहे.
 १) ३०   २) ४१   ३) ४६   ४) ५१
- ४) पिकांना स्फुरदाची जास्तीत जास्त उपलब्धता होण्यासाठी जमिनीचा सामू या दरम्यान असावा.
 १) ४.५ - ६   २) ६.०-७   ३) ७.५ - ८.५   ४) ७.० - ८.५
- ५) वनस्पतीच्या तळाच्या पानापासून वरपर्यंत हरितद्रव्य (हिरवा रंग) नाहीसे होणे हे ..... या मूलद्रव्याच्या कमतरतेचे लक्षण आहे.
 १) तांबे   २) मँगनीज   ३) मॅग्नेशियम   ४) गंधक
- ६) झाडांना मॅग्नेशियमचा पुरवठा केल्यास ..... पुरविणाऱ्या खतांची कार्यक्षमता वाढते.
 १) नत्र   २) स्फुरद   ३) पालाश   ४) वरीलपैकी सर्व
- ७) कोणत्या वनस्पती पोषणद्रव्यामुळे मुळांची वाढ चांगली होते, दुष्काळ सहन करण्याची क्षमता सुधारते व रोग प्रतिकारक शक्ती वाढते ?
 १) नत्र   २) स्फुरद   ३) पालाश   ४) कॅल्शियम
- ८) बियाणांमधील तेलाचे प्रमाण, फळांमधील व्हिटॅमिन 'सी' चे प्रमाण आणि फळांचा रंग वृद्धिंगत करणारे पोषण द्रव्य .....
 १) लोह   २) चुना   ३) पालाश   ४) स्फुरद
- ९) कोणते मूलद्रव्य पिकाचा जोम व रोग प्रतिकारक क्षमता वाढविते ?
 १) नत्र   २) गंधक   ३) पालाश   ४) स्फुरद
- १०) ..... या सूक्ष्म अन्नद्रव्याच्या कमतरतेमुळे फुलकोबीचे खोड पोकळ होते.
 १) मॉलीब्डेनम   २) जस्त   ३) मँगनीज   ४) बोरॉन
- ११) ..... हे आम्लधर्मीय जमिनीत चल, तर अल्कधर्मीय जमिनीत अचल असते.
 १) जस्त   २) शिसे   ३) कॅडमियम   ४) आर्सेनिक
- १२) खालीलपैकी कोणत्या मूलद्रव्याच्या कमतरतेची लक्षणे पिकाच्या शेवटच्या कळ्यांवर दिसून येतात ?
 १) नत्र   २) पालाश   ३) जस्त   ४) बोरॉन
- १३) ..... अन्नद्रव्यांच्या कमतरतेची लक्षणे खोडांच्या आणि मुळांच्या टोकांवर दिसून येतात.
 १) नत्र आणि गंधक   २) बोरॉन आणि चुना
 ३) मॅग्नेशियम आणि लोह   ४) पालाश आणि स्फुरद
- १४) वनस्पती प्रामुख्याने नत्र ..... या स्वरूपात शोषतात.
 १) नायट्रेट   २) नायट्राईट   ३) अमाईड   ४) यापैकी एकही नाही
- १५) खालीलपैकी कोणत्या रासायनिक खतात नत्राचे प्रमाण जास्त आहे ?
 १) अमोनियम नायट्रेट   २) कॅल्शियम नायट्रेट
 ३) पोटॅशियम नायट्रेट   ४) सोडियम नायट्रेट
- १६) खालीलपैकी कोणता खतप्रकार हा नियंत्रित स्वरूपात विरघळणाऱ्या खताच्या गटात मोडत नाही ?

- १) आइबीडीयु (IDBU) २) सीडीयु (CDU)
 ३) एमडीयु (MDU) ४) वरीलपैकी एकही नाही
- १७) बेसिक स्लॅगमध्ये उपलब्ध असणारी झाडांसाठीची अन्नद्रव्ये .....
- १) चुना व स्फुरद फक्त २) लोखंड व चुना फक्त ३) चुना व सिलिका फक्त ४) वरील सर्व
- १८) लोहाची कमतरता सर्वसाधारणपणे कोणत्या प्रकारच्या जमिनीत आढळते?
- १) ऑसिडिक जमिनीत २) कॅलकॅरिअस जमिनीत
 ३) सलाईन जमिनीत ४) अल्कलाईन जमिनीत
- १९) मातीचा ..... गुणधर्म कमी करण्यासाठी ऊसाची मळी मातीमध्ये मिसळली जाते.
- १) क्षार २) विम्ल ३) अम्ल ४) वरीलपैकी एकही नाही
- २०) खालीलपैकी कोणत्या कार्यपद्धतीमध्ये अन्नद्रव्यांचे परिमाण ठरवणे खूपच अवघड ठरते.
- a) पिकांनी घेतलेले b) पिकांनी न घेतलेले
 c) निक्षालनाद्वारे न्हास झालेले d) मृदेच्या धुपेमुळे न्हास झालेले
- पर्यायी उत्तरे :**
- १) (a) २) (b) आणि (c) ३) (a) आणि (c) ४) (c) आणि (d)

THIS SAMPLE IS OVER

To buy complete MPSC Mains GS I course click on the link below -

<https://www.studycircleonline.com/notes/GS-I-Agriculture-/145>

To buy complete MPSC Mains course inclusive of the complete syllabus click on the link below-

<https://www.studycircleonline.com/courses/mpsc-mains-20-21-complete-course-/13>

or visit www.studycircleonline.com